

Gerhardus Johannes Vossius

**ELEMENTA RHETORICA
ELLER
RETORIKENS GRUNDER**

översatt och utgiven av Stina Hansson

Först utgiven 1989 som nr 5 i serien Litteraturvetenskapliga institutionen vid
Göteborgs universitet. Meddelanden, nu i lätt reviderad form i PDF-format
2006.

Innehåll

Om utgåvan	5
I. Inledning	7
II. Om inventio	8
III. Om dispositio	19
IV. Om elocutio	22
Om troper	22
Om schemata eller figurer	27
Om ordfigurer	27
Figurer som upprepar samma ord	27
Figurer som upprepar liknande ord	27
Om satsfigurer	29
Figurer som man använder då man vill förklara eller förstora något	30
Figurer som pryder dispositionen	33
Om compositio	34
Om de tre stilarterna	35
V. Om pronuntiatio	36
Efterskrift	38
Nyckel till Vossius' citatexempel	43
Litteratur	45
Upplagorna av <i>Elementa rhetorica</i> i Sverige	46

Om utgåvan

Gerhardus Johannes Vossius' *Elementa rhetorica* var den grundläggande läroboken i retorik i de svenska skolorna från mitten av 1600-talet ända fram mot mitten av 1800-talet. Den utkom i minst 24 upplagor på latin och svenska — om dessa se vidare efterskriften — och genomgick vissa förändringar under tidernas lopp.

Föreliggande utgåva av är inte någon i ordets normala bemärkelse textkritisk edition. Angelägnare än att återge textgestaltningen vid ett enda tillfälle i bokens långa historia har det varit att låta läsaren få tillgång till hela det stoff som förmedlades av '1600-talsvossius' och av hans motsvarigheter under 1700- och 1800-tal, och att kunna se vilken 'Vossius' som det i varje fall handlar om. Utgåvan innehåller därför — med vissa små undantag, se vidare nedan — all den text, som har funnits med i läroboken vid alla tider, och det har också angivits, när textpartier har utrensats respektive tillkommit i upplagorna. Utgåvan visar alltså vad som vid olika tider har varit retorikens elementa och kan därigenom fungera som orientering för de retorik-, utbildnings- och litteraturhistoriskt intresserade.

Vossius' bok har dock inte enbart ett historiskt intresse. Dess undervisning kan fortfarande fungera som kunskapskälla. Ännu ett syfte med utgåvan har varit att göra dessa retorikens elementa tillgängliga för nya generationer av retorikstuderande. Vossius' text återges därför här i svensk språkdräkt, för överskådlighetens skull indelad i kapitel. När Vossius berör fenomen utan att förklara dem eller när hans förklaringar är så kortfattade att de är svårbegripliga, ges kompletteringar i noter. Termerna anförs här, som hos Vossius, ibland i grekisk, ibland i latinsk språkform och ibland på båda språken. När Vossius använder den grekiska formen som huvudform och kompletterar med den latinska återges båda formerna, när termen har alternativa grekiska och latinska beteckningar eller när den latinska är huvudform utelämnas den grekiska formen, detta för att göra texten lättare läsbar. I Vossiusupplagorna skrivs de grekiska orden ibland med grekiska, ibland med latinska bokstäver: här återges de alltid med latinska bokstäver. Termer, som redan vunnit hävd på svenska anförs i svensk form, andra mindre kända och brukade termer har fått behålla sina ursprungsformer.

Textgestaltningen bygger alltså såväl på latinska som på svenska upplagor från skilda tider. Bruket att ge svenska motsvarigheter eller förklaringar till de latinska termerna har lånats över från översättningarna till svenska, liksom bruket att ibland anföra de illustrerande citaten på både latin och svenska. Hänvisningarna till exemplen, som oftast kommer från Cicero och Vergilius, har gjorts på samma kortfattade och ofullständiga sätt som i Vossiusupplagorna.

Av Bo Lindberg har jag fått hjälp med översättning av vissa besvärliga latinska partier. Han har också, tillsammans med Kurt Johannesson, Isabell Wilhelmsen och Marie-Christine Skuncke, tagit del av texten i manus och läm-

nat synpunkter på utformningen. Av Birger Bergh har jag fått några rättelser som nu har införts. Jag tackar dem alla varmt för hjälpen!

Göteborg i oktober 2006

Stina Hansson

I. Inledning

Retoriken, som på latin kallas **oratoria**, har fått sitt namn av det grekiska ordet **rheo**, som betyder 'jag talar'¹. Ty liksom grammatiken visar hur vi skall tala riktigt, så lär oss retoriken att tala väl, det vill säga på ett övertänkt, rikt och konstfullt sätt.

Retorik kan definieras som konsten att i varje enskilt fall se vad är ägnat att övertyga.² Talarens främsta syfte är alltså att övertyga, och han måste därför dels förstå vad han bäst kan övertyga med, dels kunna framföra detta på ett övertygande sätt. Vilken sak som helst kan vara talarens materia, men särskilt sådant som rör samhällslivet (**quaestio civilis**).

Detta är antingen en **thesis** eller en **hypothesis**.

Thesis är en **quaestio infinita**³, en fråga eller en sak som har obegränsad eller allmän karaktär: "Får man döda den som ställer försåt?"

Hypothesis är en **quaestio finita**, en fråga eller en sak som är begränsad eller gäller någon enskild: "Var det rätt av Milo att döda Clodius?"

Talarens uppgift består av fyra delar: att finna eller uppfinna argumenten, att ordna dem på lämpligt sätt, att ge dem en utsmyckad form samt att framföra dem. Därför består också retoriken av följande områden: **inventio** eller uppfinandet, **dispositio** eller ordnandet, **elocutio** eller det språkliga utförandet och **pronuntiatio** eller framförandet av talet.⁴

¹ Egentligen 'jag talar flytande'.

² Här finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667 ett bestyrkande Aristotelescitat på grekiska, som här utelämnas.

³ I första upplagan 1652 står det här felaktigt 'finita', rättat i de senare upplagorna.

⁴ Här utelämnas alltså det som brukade vara fjärde huvudområdet - *pronuntiatio* togs upp som område nummer fem — i klassisk retorisk teori, *memoria* eller den konstfulla metodiken för utantillärning av talet. *Memoria* nämns hos Vossius, men mycket kort, i avsnittet om *pronuntiatio*.

II. Om inventio

Inventio är att tänka ut de argument som kan användas för att övertyga. [Dessa kallar Aristoteles **pistis**, emedan de styrker trovärdigheten hos det man säger.]⁵ Argumenten är av tre slag: **rationes**, **mores** och **affectus**. På grekiska kallas de för **logos**, **ethos** och **pathos**. Rationes eller sakskaäl syftar till undervisning, mores eller seder och karaktär till att vinna förtroende och affectus till att uppväcka och röra åhörarnas känslor. [Ethos hör framför allt samman med inledningen, logos med argumentationen och pathos med avslutningen; se Voss. Inst. bok 3, kap.1. Man väljer sakskaäl efter ämnet, karaktären efter talaren och affekterna efter åhörarna. Voss. Instit. bok 1, kap. 2.]⁶

Argumenten av första typen kan tas fram såväl med som utan konst. Konstfulla kallas de argument som talaren uppfinner med hjälp av olika konstrepp. [Av dessa hör somliga både till retoriken och till logiken, och hämtas ur logikens **loci**, medan andra är specifika för retoriken.]⁷

Argumenten skiftar efter de olika frågor man talar om, eller det romarna kallar för **causæ**. Det finns tre typer av fall eller frågor: **genus demonstrativum**, **deliberativum** och **judiciale**.

Genus demonstrativum används då man vill berömma eller kritisera någon eller något. Framför allt gäller detta något närvarande [men kan ibland också gälla framtiden, som när vi lovprisar någonting kommande, eller förfluten tid, som när vi drar oss till minnes levande eller döda personers gärningar. Se Instit. Voss.]⁸ Beröm och kritik gäller alltid antingen personer, gärningar eller saker. [Gäller det saker tar man upp själva platsen, antingen den är naturens eller människors verk, de egenskaper som konsterna givit, liksom deras dygder och laster och allt som inte är konstens verk.]⁹

(a) Beröm eller kritik av **personer** är till exempel att prisa Cicero och klandra Antonius.

[**Loc**i eller ställena¹⁰ där vi finner detta slags argument är: 1. **Genus** eller

⁵ Denna sats finns i de båda upplagorna 1667 samt i de svenska översättningarna Västerås 1732 och 1770 samt Örebro 1830.

⁶ Finns i den första i Sverige tryckta upplagan 1652 och i de båda upplagorna Uppsala 1667, men saknas alltså i upplagan Strängnäs 1674 och framåt.

⁷ Meningen saknas fr.o.m. upplagan 1674, men återkommer i de svenska versionerna.

⁸ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

⁹ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

¹⁰ Med *loci* avses alltså de 'sökställen' som talaren uppsöker för att finna material eller argument till sin framställning: *genus* pekar ut att talaren skall berömma eller kritisera den persons släkt, som han talar om, *patria* att han bör gå in på sådant som har samband med vederböran-

härstamningen; 2. **patria** eller fosterlandet; 3. **natura** eller skapnaden, såväl till kropp som sinnelag; 4. **fortuna** eller framgången, som omfattar rikedomar, hedersbetygelser och liknande; 5. **institutio** eller uppfostran och utbildning; 6. **actiones** eller gärningarna, samt deras ursprung i de olika dygderna; 7. **mors** eller dödssättet; 8. **sepultura** eller begravningen. Men den som tycker att denna ordning luktar alltför mycket skola kan lovprisa en person utifrån vissa särskilda dygder.]¹¹

(b) Att berömma eller kritisera **gärningar** är exempelvis att prisa M. Regulus' frivilliga försoning med fienderna eller att klandra Cato Uticensis för att han bar hand på sig själv för att inte komma i Cæsars våld.

[Här skall man söka argument som antingen bevisar eller förstorar det man talar om. Till den första typen hör loci som **honestum**, det som är hedervärt, **utile**, det som är nyttigt, och **difficile**, det som är svårt, och till den andra sådant som "som den förste", "ensam", "med bara en liten skara", "på utomordentligt sätt", "vad tiden högt hade av nöden", "till fosterlandets ära" och "lade därmed en ny bragd till sina tidigare".]¹²

(c) Att berömma eller kritisera **saker** är exempelvis att prisa vältaligheten eller åkerbruket eller att klandra otacksamheten.

[Loci är här framför allt det som är **honestum**, hedervärt, **utile**, nyttigt, **difficile**, svårt, **necessarium**, nödvändigt, och **jucundum**, angenämt.

Dessa med konst uppfunna loci behandlas på samma sätt som de som hör till personerna.]¹³

Genus deliberativum brukas då man tillråder något eller avråder från något, till exempel om man råder till fred och stillestånd eller avråder från krig eller tvärtom. Överläggningar och rådslag handlar alltid om kommande ting.

[I dessa tal överväger man i första hand om huruvida saken är **utilis**, gagnelig, eller **inutilis**, onyttig, liksom om den är **legitimus**, i överensstämmelse med lagar och sedvänjor, **æquus**, rättmätig, **pius**, gudfruktig, **necessarius**, nödvändig, **jucundus**, angenäm, **possibilis**, möjlig, **gloriosus**, ärofull, samt vilken **eventus** eller utgång den kan tänkas få.]¹⁴

[Utifrån **gagn** respektive **onytta** talar man då man överväger vad som sker om man går med på det som föreslagits och vad det får för följder om man av-

des fosterland eller hemorten, *natura* att talaren t.ex. kan lovprisa den omtalades styrka, goda minne och många dygder o.s.v.

¹¹ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

¹² Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

¹³ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667. Från och med upplagan Strängnäs 1674 ersattes denna uppräknings med: 'I dessa fall bör vi hämta våra huvudargument av ärlighet eller av skam.'

¹⁴ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667. Från och med upplagan 1674 ersattes denna uppräknings med: 'I de rådgivande talen överväger man framför allt om huruvida en sak är nyttigt eller skadlig.'

står. Till det förstnämnda hör att bevara det goda man har förvärvat och jämföra med det goda man inte förvärvat, fördrivandet av det närvarande onda och undvikandet av den fara som hotar. Till det andra hör prisandet av det goda man förvärvat, svikna förhoppningar, det närvarande ondas fortvaro och den säkra ankomsten av den fara som hotar.

Rättmätigt och **gudfruktigt** är sådant som understöder tron, syftar till föräldrars, närståendes eller landsmäns bästa, som upprätthåller ordningen i staten samt främjar dygden.

Det **ärofulla** finner man på samma sätt som det nyttiga, bara att man i stället för 'det goda' sätter 'äran' och i stället för 'det onda' 'ärelösheten'. Vad som inbegrips under övriga loci ligger i öppen dag.]¹⁵

Genus judiciale är den typ av tal i vilka man anklagar eller försvarar: exempelvis så som Milo, sedan Clodius hade dödats, anklagades av Clodius' vänner och försvarades av Cicero. Denna huvudtyp handlar om sådant som redan har hänt. Här ändrar sig argumenten med hänsyn till **status** eller frågornas särskilda beskaffenhet.

Status bestäms av första meningskiljaktigheten om en sak. Inom genus judiciale uppkommer status av karendens första anklagelse och svarandens avvissande av densamma. Så anklagades Milo för att ha slagit ihjäl Clodius. Milo erkände att han gjort detta men hävdade, att Clodius hade dödats med rätta. Status var nu, ifall Milo med rätt eller orätt hade avhänt Clodius livet.

Status är av fyra slag, **coniecturalis**, **finitivus**, **qualitatis** och **quantitatis**.

Status coniecturalis är då man frågar sig, ifall saken har skett eller ej, som "Dräpte egentligen Sextus Roscius sin far?"

[Här hämtar man sina skäl ur loci som **voluntas**, viljan, eller **facultas**, möjligheten. I det förra fallet utgår man från 1. **affectus**, sinnestillståndet: som vrede, hat eller kärlek och från yttre drivkrafter, som hoppet om fördel eller frihet från straff; 2. **ingenium**, sinnelaget, samt läggning och karaktär; 3. **signa**, sådant som vederbörande sagt och gjort. I det senare fallet utgår man från sak- och personomständigheter som exempelvis kroppsstyrka, tilltagsenhet, tillgångar, rikedom, plats, tid, vittnen, rykten eller tvång.]¹⁶

Status finitivus är då man undersöker vilket namn saken bör ha; till exempel: "Jag tog väl med mig detta eller detta, men begick fördenskull inte någon stöld." Här måste man bestämma vad som menas med stöld, och på samma sätt går man till väga i andra mål.

Status qualitatis är då man frågar hur gärningen skall bedömas, exempelvis: "Milo tog visserligen Clodius av daga, men han gjorde rätt däri."

[En handling kan också kallas **negocialis** om den skall ske i framtiden och tillhör genus deliberativum, eller också **judicialis**. I det senare fallet är den an-

¹⁵ Finns endast i de båda upplagorna Uppsala 1667.

¹⁶ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

tingen **rationalis**, då man skall bevisa vad som är rätt eller orätt utifrån naturen, lagarna, sedvanerätt, billighet och fördrag, eller också **legalis**, när det handlar om tolkningen av avtal och domar, när den ena av de stridande parterna vill tolka orden i en lag, ett testamente eller ett fördrag på ett visst sätt och andra parten på ett annat sätt.]¹⁷

[När det handlar om sådant som kan knytas till **scriptum & sententia** anför man först stadgandet, förordnandet eller avtalet i fråga och sedan det utslag, som följer därav.

Status **contrariarum legum** är det fråga om då antingen två lagar, testamenten eller avtal är eller tycks vara sinsemellan motstridande, eller då i en lag, ett testamente eller avtal olika avsnitt är motstridande, eller då en lag, ett testamente eller ett avtal kommer att strida mot varandra i ett och samma fall.

Status **ratiocinationis** innebär att gärningen i fråga inte har reglerats i lag utan att man här måste utgå från ett stadgande som gäller en likartad, i lag reglerad gärning.

Status **ex ambiguo** är då man debatterar vilken vikt hans ord bör äga, vad orden syftar på och vilken innebörd man bör anta att de har.]¹⁸

Status **quantitatis** är när tvisten gäller sakens vikt eller storlek, exempelvis: "Detta är visserligen ett brott, men det kan ifrågasättas om det är särskilt stort eller grovt." I detta sammanhang är det framför allt fråga om att förstora eller förminska gärningen, och därför måste man här undersöka vad som bör anses som grovt eller lindrigt.

I vissa typer av fall och status bör man också överväga **to dynatón** eller vad som varit möjligt eller omöjligt att göra, samt utifrån en **comparatio** eller jämförelse, vilken handling som hade varit anständigare, nyttigare eller rättmätigare.

Till de med konst uppfunna argumenten fogas sådana som man inte behöver någon konstfärdighet för att uppfinna och som man får av slumpen: en talares konst behöver man bara för att framföra dem. Hit räknas särskilt vittnesmålen.

[Och dessa är av många olika slag. I genus **judiciales** finns fem typer. Samhällets rättsordningar erbjuder talaren **lagar**. Från olika inblandade personer hämtar man **vittnesmål**. Från avtalen kommer **överenskommelser**. Från de pinliga förhören **förhörsprotokoll**. Från åberopandet av gudarna **edsförbindelser**.]¹⁹

Så följer **pathos** eller **affekterna**, de sinnesrörelser, som Gud har inplanterat i

¹⁷ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667. Termerna anförs där på grekiska och har här översatts till sina latinska motsvarigheter. Stycket ersattes fr.o.m. upplagan 1674 med: 'I detta sammanhang måste man med hjälp av lagarna visa, om det som skett har skett med rätt eller orätt.'

¹⁸ Finns endast i de båda upplagorna 1667.

¹⁹ Finns endast i de båda upplagorna 1667 och ersätter där den korta sats som inleder stycket.

sinnena för att de skall fungera som pådrivare till ärbara gärningar.

De är, enligt stoikernas mening, av fyra slag: glädjen över något närvarande gott, hoppet om något tillkommande gott, sorgen över något närvarande ont och fruktan för något tillkommande ont. Till dessa för man känslor som vrede, saktmod, blygsel, skamlöshet, kärlek, hat, harm, avund, medkänsla och tävlingskänsla. Man bör ge särskild akt på var och en av dessa, både hur känslan uppväcks och hur den stillas.

[Glädje] väcks genom att man tar i betraktande hur bra allting är och visar hur mycket bättre det aktuella läget är än ett annat läge eller genom att man framställer andra glada saker för åhörarna.

Hopp uppväcks då man visar att någonting är möjligt att genomföra eller ofta tidigare har lyckats, att medlen därtill finns för handen och att gudarna är bevågna.

Smärta framkallas lätt genom att man förstorar något närvarande ont. För att förstora det onda kan man utgå från personliga omständigheter, platsen, tiden och liknande saker.

Fruktan kan man injaga på två sätt: 1. genom att framhålla att något ont eller någon fara hotar staten eller enskilda personer och visa på dess storlek; 2. om faran redan är överhängande, genom att skildra den åskådligt och livfullt.

Vrede väcker man då man visar att den som lyssnar utsatts för ringaktning, antingen genom förakt, utan att detta varit honom till skada, eller genom obehag, som varit till skada för honom, eller genom skymf. Vrede uppväcks också genom att man visar på missgärningens skändlighet, oskulden hos den som har kränkts, missdådarens ondska samt den framtida skada som blivit följd.

Saktmod skapar man genom att leda in talet på lämpliga personer och passande saker. Lämpliga personer är barn, åldringar och kvinnor med fagert utseende och ädel tunga, och även präster. Till passande saker hör det lägliga tillfället, vidare att man ursäktar gärningen genom att peka på att den inte är gjord med ond avsikt eller i ringaktande syfte; här passar också en uppriktig bön om förlåtelse.

Blygsel ingjuter man genom att visa fram gärningar som i sig är skamliga eller tycks vara detta. För sådana gärningar blygs man inför människor man uppskattar, som inte gjort sig skyldiga till dem utan är stränga granskare av alla fel, liksom inför dem som lätt sprider ut vad de vet eller alltid har bemött oss med välvilja.

Skamlöshet uppväcks genom att man visar förakt för sådant som i sig är skamligt eller tros vara skamligt genom sitt yttre.

Kärlek kan man uppnå genom att synas eftersträva det som åhörarna tycker är gagneligt eller genom att göra sig möda för goda män som satt åhörarnas eller det allmänna bästa framför egen fördel.

Hat ger man upphov till genom att dra fram och peka på fientliga handlingar riktade mot någonting gott som vi älskar.

Harm uppväcker man när man jämför det smutsiga och lumpna i någons

tidigare leverne med den rikedom, makt eller ära han nu har uppnått, och genom att visa att han skaffat sig allt detta på ovärdigt sätt.

Avund kan man väcka om man säger att personer, som är åhörarnas likar eller står under dem, kommit upp sig, är omåttligt skrytsamma och har överskridit den värdighet som den allmänna rätten ger dem och sin rätta plats i samhället, inte därför att de haft dygden som ledstjärna utan tvärtom tyngda av laster och brott.

Medkänsla väcker man då man visar hur något stort och nästan dödligt ont trycker någon som ingalunda gjort sig förtjänt därav. Man kan också utveckla och förstora detta genom att gå in på personliga omständigheter: platsen, tiden, ändamålet, sättet; likaså genom att jämföra den lycka någon förut åtnjöt med den nuvarande olyckan.

Tävlan skapar man genom att visa att personer i samma eller liknande ställning äger förmåner som ger dem större ära; detta kan gälla sådant som dygd, lärdom, makt, sköna trädgårdar, rika bibliotek och liknande.

Och detta alltså om hur man uppväcker affekterna. När man vill stilla dem, går man motsatta vägen fram.]²⁰

Sedan följer **sederna**, som också hör hit, i den mån de lyser fram i talet. För att talet skall verka sedligt och karaktärsfullt måste talaren se till, att det kännetecknas av **prudencia**, klokhet, **probitas**, redlighet och **benevolentia**, välvilja. Ty vi hyser alltid större tilltro till dem som både förstår saken väl och unnar oss gott. [Vi antar också att den vill oss väl, som säger sådant som stämmer med våra egna seder och ideal.]²¹

Därför måste talaren också ytterst noga överväga [sina åhörare seder. Han måste också besinna]²² inför vilka, och om vilka han talar. Ty människors seder är olika, såväl i enlighet med varje nations eller stats särskilda natur, som hos enskilda människor på grund av deras känslor, vanor, ålder och levnadsvillkor.

Nu har vi alltså gått igenom **inventio** [i allmänhet, som handlar om argument, affekter och seder. Vi skall nu också kortfattat gå igenom de särskilda ämnen som sammanhänger med de olika huvudtyperna av tal och hur man behandlar dessa.

Till **genus demonstrativum** hör fyra klasser; den första är **lovtalen**, och de är [numera]²³ de följande:

I. Då man håller **lovtal över fursten inför senaten**. Sedan man gjort sitt exordium lovprisar man här fursten i enlighet med reglerna för **genus demonstrativum**, förkunnar hur lyckliga vi är, ber om ett långt liv för fursten, samt upp-

²⁰ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

²¹ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

²² Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

²³ Ej i 1667 års upplagor.

manar undersåtarna till tro och lydnad.

II. Då vi **frambär en gåva till fursten**. Här prisar vi själva gåvan på ett blygsamt sätt, lovprisar fursten (som inte bara gjort sig förtjänt av denna gåva utan av många fler och större) samt ställer oss till hans fullständiga förfogande.

III. Då vi **hälsar en ny styresman vid hans ankomst till staden**; här talar man om inbyggarnas glädje över hans ankomst, lovprisar honom, talar om den lyckliga framtid som väntar staden och framställer också i andanom hur staden själv och andra icke-levande ting fröjdar sig, samt frambär slutligen allas tacksamhet emot Gud.

I den andra klassen finns: I. **Orationes nuptiales** eller **brölloptalen**, som man kan börja genom att visa upp hur allting styrs av en naturlig drift att frambringa något som är likt sig själv, och hur detta sker genom olikheternas sammansmältning. Därefter räknar man upp äktenskapets fördelar, som är gott anseende och barnalstring, samt att kunna hålla mycket av livets elände på avstånd. Man kan också visa på hur gårdar, byar, städer och länder har sitt ursprung i det äktenskapliga ståndet. Sedan önskar man de nygifta lycka till, framställer för dem i en livfull bild de egna barnens lekar, och jämför dessa med brudgummen när han var liten. Därefter prisas både brudgummen och hans brud och uppmanas till ömsesidig kärlek.

II. **Natalitiæ** eller **födelsedagstalen**, i vilka vi framför allt talar om tidpunkten för födelsen, året, månaden, dagen, timmen, samt därefter om platsen och staden, där födelsen ägde rum, och sedan om föräldrarnas och förfädernas dygder. Gratulerar man en vuxen använder man alla loci för lovprisning av personer, och önskar till sist att födelsedagen skall återkomma många gånger.

III. **Funebres** eller **gravtalen**, som man börjar med att visa upp den sorg som alla har drabbats av. Därefter lovprisar man den avlidne och klagar över att ödet berövat oss de förhoppningar som ställdes på honom. Till sist ger man tröst för sorgen samt uppmanar åhörarna att lägga den avlidnes dygder på minnet och försöka efterlikna honom.

Tredje klassen innehåller I. **Gratiarum actiones** eller **tacktalen**, i vilka vi visar upp vår stora glädje över den välgärning som har kommit oss till del, där vi förstorar och förmerar denna välgärning, frambär vår djupa tacksamhet och ber om att alltid få förbli i gunst hos den vi tackar.

II. **Gratulationes** eller **gratulationstalen**, i vilka vi först beskriver vår egen och andras stora glädje över någons framgång. Därefter visar vi upp vilken stor sak det är som vederbörande vunnit och framhåller att den är en belöning för hans dygd. Så ber vi Gud att detta goda måtte få vara i evighet, till gagn för staten eller fosterlandet. Då vi gratulerar någon till ett offentligt ämbete, säger vi att det inte är vår vän utan staten som är att gratulera.

III. **Lamentationes** eller **klagotalen**, i vilka vi beskriver det onda som har drabbat oss och hur stort det är, och i vilka vi sedan väcker hat mot de onda människor, som har förorsakat detta. Ibland kan man i dessa tal också söka uppväcka fruktan hos andra som känner sig säkra, eftersom något liknande även kan

drabba dem.

Till fjärde klassen hör: I. **Logos apobatärikos** eller **avfärdstalen**, i vilka man inför sin avresa betygar sin sorg över att skiljas från vännerna. Sedan prisar man trofastheten, mildheten och gudsfruktan hos det folk man lämnar, stadens hälsosamma och sköna läge och dess religiösa och profana fester. Vidare lovar man hålla alla välgärningar i gott minne, samt ber om välgång för de vänner man lämnar kvar.

II. **Logos epibatärikos**²⁴ eller **hemkomsttalen**, i vilka vi efter återkomsten först hälsar hembygden och tackar Gud för att han fört oss välbehållna tillbaka. Här talar man sedan om hur man längtat efter sina landsmän och lovprisar där-efter den efterlängtrade staden. Till slut önskar man dess innebyggare allt gott och befäller sig helt i deras händer.

III. **Logos propentikós** eller **avskedstalen för en vän**, då vi vid dennes bortresa klagar på eller harmas över ödet, som nu berövar oss en vän. Här återkallar vi först i minnet alla de sköna stunder som vi hittills har haft tillsammans och frågar sedan vad det blivit av våra löften om att aldrig skiljas. Men gäller det mäktiga män och sändebud säger vi inte detta utan gratulerar dem i stället till vunna hedersbetygelser. Vidare ber vi den bortresande att i sin frånvaro hålla oss i stadigt minne. Man kan också anbefalla de städer, som den bortresande skall besöka, och så avsluta talet med en önskan om lycklig resa.

Genus deliberativum har fyra avdelningar. Den första består av I. **Orationes monitiones** eller **förmaningstalen**, i vilka vi först prisar alla de framstående gåvor som den förmanade äger, och som vi alltid högt har värderat, men som nu, enligt vår egen och andras bedömning, har blivit förminskade genom något felsteg. Därefter understryker vi att det alltid är vänners plikt att påtala varandras små felsteg. Vi urskuldar därefter feLEN genom att skylla dem på hans nationstillhörighet eller ålder eller på andras dåliga inflytande, och påpekar att de ibland kan finnas även hos stora män, men att de är lätta att rätta till. Efter att ha tillagt skäl som hämtats ur det som är hederligt, nyttigt, ärofullt (varigenom vi väcker avsky för lasten och kärlek till dess motsats, dygden) uppmanar vi honom att eftersträva allt som gör en stor man prisvärd.

II. **Commendationes** eller **rekommendationstalen**, i vilka man först förklarar orsakerna till förslaget och sedan anbefaller den man vill rekommendera för hans ärlighets, trofasthets, medmänsklighets, lärdomars, anors eller liknande dygders skull, som man väljer ut med tanke på den sak det gäller. Man säger också att andra man mött har varit av samma mening. Man framhåller vidare den ära och nytta som följer av rekommendationen samt utlovar tacksamhet och gentjänster.

III. Vad beträffar **concitationes** eller **uppeggande tal** finner man tillräckligt i det som ovan sagts om hur man väcker känslor av vrede och hat.

²⁴ Här skall det finnas en accent över 'ä'.

IV. **Conciliationes** eller **försonande** eller **vinnande tal**²⁵ har tvåfaldigt syfte. Ty antingen söker vi utverka gunst för egen del eller också vill vi återföra dem som tycker illa om oss till en gynnsam uppfattning. I förra fallet förklarar vi att skälet till att vi eftersträvar någons gunst är hans goda rykte, och ger noga akt på vilken lovprisning var och en är värd. Vidare gör vi med en måttfull lovprisning av oss själva troligt, att vi inte är helt ovärdiga hans vänskap. Men i det senare fallet säger vi att förolämpningen bör glömmas och att det är både nyttigt och hedersamt att så sker, samt strör in sådant som uppväcker känslor av hopp och fruktan.

Den andra avdelningen består av: I. **Adhortationes** eller **uppmaningar** till något, vilka oftast sparas till slutet av talet. I strid mot reglerna för genus deliberativum prisar vi här först dygderna hos den vi vill uppmana och därefter söker vi uppväcka hans kärlek antingen till den sak, vi vill uppmana honom till, eller till den person, vars fördel vi eftersträvar. Ibland kan man uppmana genom medlidande, ibland genom hat och inte sällan genom hopp och fruktan: det sistnämnda görs dock sparsamt om det gäller stora män.

II. **Dehortationes** eller **avrådanden**, i vilka vi framhåller att saken är ond, elak, omöjlig, arbetsam, osäker eller föga nyttig; att den är bara rök och inte alls de berg av guld man gjort sig förhoppningar om. Med exempel visar man att något helt annorlunda vore bättre, klandrar åhörarnas lättrogenhet och motståndarens list samt injagar fruktan för farorna i deras sinnen.

Till den tredje avdelningen hör **consolationes** eller **tröstattalen**, i vilka man antingen framvisar sin smärta över något förlorat gott eller sin fruktan för att förlora någonting gott. Här överväger man själva det onda, den tröstande och den som skall tröstas. Om det onda är av lindrig art är inte ens ett skämt helt ur vägen. Är den tröstande av lägre rang kan han hämta sina trösteargument hos någon åldrig filosof eller liknande. Är han av samma rang hänvisar han till vad vänskapens bjuder. Är han av högre rang kan han ställa sig friare och ibland även allvarligt klandra den sörjande. Är den som skall tröstas en själsstark person kan man säga att man hoppas att hans sinne skall förbli obrutet med tanke på hans visdom och tapperhet och gratulera honom till hans själsstorhet. Är han av vekare sort stöder man honom genom att hålla med om att det i sanning är ett ont som han drabbats av, genom att visa deltagande och anvisa botemedel. De sistnämnda kan man hämta från sådana personers exempel, som har burit sina olyckor med ståndaktighet, liksom ur loci som det nyttiga, det nödvändiga, det angenäma och det möjliga. Den som sörjer över något hotande ont tröstar vi först genom att ingjuta hopp, varigenom föreställningen om hotet tas bort eller mildras, och sedan genom att intala honom jämnmod inför ödets slag och världens nycker. Detta bör styrkas genom berömda mäns exempel.

Fjärde avdelningen av genus deliberativum innehåller **petitiones** eller **böner**, som kan framställas antingen på ett öppet eller ett indirekt sätt. I de öppna

²⁵ Dessa tal kunde också kallas *insinuationes*.

bönerna söker vi först tillvinna oss kärlek från den vi skall be om något. Sedan framställer vi vår begäran och visar ibland hur man utan skada kan göra oss till viljes. Slutligen lovar vi att vi skall återgälda den förmån vi bett om. I de indirekta bönerna talar vi om hur blygseln besvärar den obemedlade och att det inte är lätt att våga yppa behovet, men att vi likväl fäst stora förhoppningar vid vår patron, eftersom han gjort stora välgärningar mot andra och det är gudomligt att vilja vara alla till gagn. Sedan säger vi att vi alltid har vördat honom som en far och beundrat hans, hans föräldrars och förfäders rykte, samt att det vi utber oss är hederligt, gudfruktigt, rättvist, lätt att åstadkomma, gagneligt och nödvändigt. Vidare ber och besvärjer vi honom vid de ting och personer han håller kärast, och lovar till slut att vara minnesgoda och tacksamma.

Och därmed har vi gått igenom de avdelningar som hör till genus *deliberativum*.

Till **genus judiciale** hör I. **Invectivæ** eller **angrepp**, i vilka man hämtar sina skäl ur genus *demonstrativum*, och i vilka man ibland hårt, men utan smädelse, går tillrätta med en person eller hans laster, i syfte att väcka skam över gärningen och fruktan för straff hos den tilltalade och vrede, hat, avund och andra liknande känslor hos övriga åhörare.

II. **Objurgationes** eller **tillrättavisningar**, som syftar till en annans förbättring. Här skiljer man mellan personer av mer styvnackat eller hörsammare sinnelag. Först ställer man förseelsen inför ögonen på den felande och kallar den vid dess rätta namn, varken mildare eller hårdare. Kan man inte böja den styvsinte på annat vis får man sedan förstora gärningen med hänsyn till omständigheter som gäller personerna, saken, platsen, tiden, sättet samt jämförelser med annat, och allvarligt anklaga och hota honom. Men personer som är hörsamma kan man inledningsvis prisa, sedan säga att förebråelser är nödvändiga och att felsteget klandrats också av andra. Här formulerar man sig så att en viss *sympati* skiner igenom i tal och uttryck.

III. **Expostulationes** eller **klagomål** över oförrätter som tillfogats oss. Om oförrätten är lindrig kan vi söka mildra klagomålet genom lovprisning, skämt eller förställning. När vi klandrar ursäktar vi så långt vi kan gärningsmannens avsikt och säger att vi inte kan förmå oss till att tro att gärningen har sin grund i hat, förakt eller andra fel. Är däremot oförrätten grövre bör man, efter det att man framlagt saken, försöka att inte verka alltför förorättad utan snarare tyckas ha utstått fler oförrätter än den som påtalas, så att det verkar vara av fruktan för ett annat, större ont som man har tvingats till klagomål.

IV. **Exprobrationes** eller **förebråelser**, som riktar sig mot otacksamma personer. Först påminner man här om välgärningen och förstorar den så mycket som möjligt samtidigt som man betygar att man ogärna gör detta. Sedan skildrar man och förstorar den andres ogärning, dels i synnerhet med utgångspunkt från det aktuella fallet, dels i allmänhet med utgångspunkt från sådant som är typiskt för otacksamma personer.

V. **Deprecationes** eller **böner om förskoning**, som används av dem som behöver stämma åhörarna till mildhet. Här visar man, att brottet inte har begåtts av ondska eller att det inte är så stort som man tror. Eller också erkänner man rättframt skulden. Här använder man de allmänna *loci* för att uppväcka mildhet, och väljer det som är lämpligt utan att bli för omständlig. Härtill lägger man sedan olika skäl som hämtas från den persons dygder, för vilken man talar, exempelvis hans ädelmod, klokhet, den oskuld som tidigare kännetecknat honom samt sådant som han utfört för det allmänna bästa och som inför framtiden lovar gott för honom. Till sist talar vi om den armes hjälplöshet, hans klagan och vädjan om misskund.

Och så långt om inventio i synnerhet, som bara ett litet fåtal retoriker tar upp.]²⁶

²⁶ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667. Fr.o.m. upplagan 1674 sattes alltså punkt för kapitlet sedan *inventio* i allmänhet gått igenom.

III. Om dispositio

Nu följer **dispositio**, ordnandet, som kortfattat tar upp hur talet bäst skall byggas upp för att kunna övertyga.

Talets delar är **exordium**, **narratio**, **propositio**, **confirmatio**, **contentio** och **epilogus** eller **peroratio**. Av dessa syftar den första och sista framför allt till **movere**, till att påverka åhörarnas känslor, de övriga delarna framför allt till **docere**, att förmedla lärdomar. [Och om delarna handlar följande välkända versrad: "*Exorsus narro, feco, firmo, refuto, peroro.*"]²⁷

Exordiets eller **inledningens** huvudsyfte är att få åhörarna att lyssna till och övertänka det tal som följer. Därför försöker man här göra dem välvilligt stämda, uppmärksamma och villiga att lära (**benevolos**, **attentos** & **dociles**). Gör man detta öppet och direkt, kallas inledningen **principium**, gör man det på ett fördolt sätt, kallas den **insinuatio**.

De bästa inledningarna är de som utgår från det ämne som skall avhandlas och som är blygsamma och sanningsenliga.

[Ytterst vanliga är också inledningar som utgår från ett allmänt talesätt som har en direkt tillämpning på det enskilda fallet, liksom de i vilka man säger att man är nöjd med sitt ämne, även om också annat kunde anföras, både lättare och mer allvarligt. Ofta ger också tillfället eller platsen uppslag till inledningen.]²⁸

Man bör akta sig för inledningar som ligger alltför långt bort från saken och för sådana, som kan tjäna både den egna och motpartens sak, liksom för inledningar som är tvetydiga och lätt kan missuppfattas, och slutligen också för sådana som är alltför högrävande.

[Ordningen för exordiet är att man först framlägger **prótasis**, själva ämnet, och därefter **kataskevä**²⁹, som anger dess beskaffenhet. Sedan följer **axiosis**³⁰ eller **apódosis**, en ny presentation som särskilt rör saken, och så **basis**, som ger orsaken till **axiosis** och förklarar saken ytterligare.]³¹

²⁷ Endast i de båda upplagorna 1667. Versen betyder: 'Först börjar jag, sedan berättar jag, så påstår jag, bekräftar jag och avrundar jag'.

²⁸ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

²⁹ Här bör finnas accent över det avslutande 'ä'.

³⁰ Här bör finnas accent över ordets första 'i'.

³¹ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667. Avsnittet är dunkelt och man undrar inte på att det utslöts i senare upplagor. I Vossius' stora retoriklärobok finns ett exempel på *exordium* av denna typ, som dock inte är särskilt klargörande. I anslutning till detta ges också de latinska beteckningarna för de grekiska termerna, här inom parentes:

Prótasis (*propositio*): Du vet, furste, hur vi lider av fiendens angrepp.

Kataskevä (*ratio propositionis*): Lidandena är så svåra att ryktet om dem med visshet spritt sig till grannregionerna.

Axiosis/apódosis (*redditio*): Det anstår emellertid din vishet och rättvisa att dra försorg om dem du ingått förbund med.

Narratio eller **berättelsen** beskriver det skedda från början till slut, så som detta har gått till. Ibland beskriver man hela skeendet, ibland framställer man bara en del av det som hänt men utvecklar detta utförligare.

[Därigenom fungerar också narratio som confirmatio eller bevisning inom genus demonstrativum.

Till narratio räknar man inte bara början, mitten och slutet på den sak eller det skeende som beskrivs utan också orsakerna, det som föregår början, och de effekter eller resultat som följer av slutet.]³²

Narratio bör vara tydlig, så att den lätt förstås, sanningsenlig, så att den vinner tilltro, och ljuv och måttfull, så att den med nöje kan avlyssnas. Den bör också vara kort, för det väcker leda (**tædium**) om man tar med något onödigt; Aristoteles föredrog dock de medellånga.

Propositio eller **påståendet** sammanfattar talets budskap. [Detta kan vara av olika typer: Om man däri definierar vad man har gemensamt med motståndaren och vad som återstår att tvista om, kallas det för **seiuncta** eller särskiljande, och om det är en enda sak som påstås, **simplex** eller enkelt.]³³ Är det uppdelat i olika led som återger talets uppläggning kallas det **partitio** eller indelning. [En partitio bör vara klar, samt kortfattad, vilket innebär att den inte bör innehålla mer än tre eller högst fyra led.]³⁴

Contentio eller meningsmotsättningen, som Aristoteles kallar **pistis**, innehåller de båda delarna **confirmatio** och **confutatio**.

I **confirmatio** ger man skäl för den egna meningen [och placerar därvid de starkaste argumenten i början och slutet och de sämsta i mitten.

De starkaste argumenten får man med hjälp av **enthymem**, genom induction eller **bevisning** samt genom **exempla**. **Syllogismer** eller logiska slutledningar kan man använda så, att man antingen utgår från undersatsen eller från slutsatsen och därefter bevisar att antingen översatsen eller undersatsen eller bådaddera är sannolika.]³⁵

Confutatio innebär att man med argument vederlägger motpartens mening [eller visar att dennes argument är ohållbara. Detta sker genom **retorsio**, invändning mot hans argument, genom **contemptio**, då man visar sitt förakt, eller genom **deductio**, då man leder över åhörarnas uppmärksamhet på någonting annat och lovar att senare återkomma till saken, eller genom **interrogatio**, utfrågning, då man kan ta hjälp av gester och röstläge]³⁶.

Epilogos eller, på latin, **peroratio** är talets avslutning. Dess uppgift är tvåfaldig. Dels skall den ge **anakephalaiosis** eller en upprepning av de krafti-

Basis (*comprobatio*): Om de underkuvar oss blir det svårt för sig att sedan ensam stå emot deras angrepp.

³² Finns i upplagorna 1632 t.o.m. 1667.

³³ Finns i upplagorna 1632 t.o.m. 1667.

³⁴ Finns i upplagorna 1632 t.o.m. 1667.

³⁵ Finns i upplagorna 1632 t.o.m. 1667.

³⁶ Finns i upplagorna 1632 t.o.m. 1667.

gaste argumenten vilka nu framförs med särskild tyngd, och som här bör uttryckas i sentensform och varieras genom språkfigurer, så att man inte får intryck av tröttsam upprepning. Dels syftar den till **pathopöia**, det vill säga till att påverka åhörarnas känslor.

Låt oss nu gå över till elocutio.

IV. Om elocutio

Elocutio kan vara av filosofisk, retorisk, historisk eller poetisk typ.

En **retorisk** elocutio är då man framställer de funna och i ordning ställda sakerna med sådana ord och meningar att de får kraft att övertyga åhörarna.

Reglerna för elocutio är antingen av allmän art (**generales**) eller sådana som är begränsade till bestämda ämnen och stiltivåer.

De allmänna reglerna för elocutio kan indelas i **elegantia**, skönhet, **dignitas**, anseende, och **compositio**, sammansättning.

Elegantia gör att allting sägs på ett rent och tydligt sätt. **Puritas** eller renheten har med ordvalet att skaffa. Man bör undvika ord som inte är korrekta, liksom gamla och ovanliga ord. Låga och plumpa ting skall omskrivas i anständigare ordalag. **Perspicuitas** eller tydligheten kan man bland annat riskera genom tvetydighet, genom att vara alltför kortfattad eller genom att framföra sina ord i felaktig ordning.

Talet får **dignitas** eller värdighet genom bildspråk och genom sådana konstfullheter i ord och satser som retorikerna kallar **troper** och **figurer**.

Om troper

En trop får man genom att konstfullt använda ett ord i annan bemärkelse än dess egentliga. Detta sker på fyra sätt, och de fyra huvudtroperna kallas **metafor**, **metonymi**, **synekdoke** och **ironi**.

Metafor, på latin **translatio** eller överförande, är den trop varigenom ordet förs över från sin egentliga innebörd till en annan på grund av likhet. Här bör man alltså beakta tre faktorer, den egentliga innebörden, den överförda innebörden samt likheten. Således betyder "scrupulus" egentligen en liten sten som kan hamna i skon på en som går, men i den överförda betydelsen står ordet för bekymmer och tvekan. Likheten består däri, att liksom denna lilla sten besväras fötterna, så besväras sinnet av bekymmer.

Det finns ingen trop som ger talet större glans än metaforen, särskilt om den knyts till de yttre sinnena, i synnerhet ögonen, som är det skarpaste av våra sinnen. Så kan vi tala om "ordens ljus" eller "vetenskapernas blomstring", om att "se" i stället för "förstå" och liknande.

[Man hämtar metaforer från de gudomliga tingen, himlakropparna, elementen, meteorer, stenar, metaller, plantor, djur, människor och deras verksamheter, ja metaforer kan man finna överallt där det finns likheter mellan saker, vilka de än vara må.]³⁷

Metonymi, på latin **transmutatio** eller ordbyte, är den trop vari den yttre

³⁷ Finns i upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

orsaken sätts i stället för dess följder, eller saken i stället för det som tillhör saken, eller det som föregår saken i stället för det som följer på den, och tvärtom. Metonymierna åstadkoms genom sex olika **modi** eller sätt.

I det första fallet väljer man den yttre orsaken i stället för dess följd; detta kan antingen gälla den verkande orsaken (**efficiens**), som "Mars" i stället för "kriget", "Livius" i stället för "Livius' skrifter", "tungan" i stället för "talet", "handen" i stället för "det skrivna", eller syftet (**finalis**), som när man säger "statuera ett exempel" i stället för "straffa någon", vilket ju samtidigt är andra till lärdom och varnagel. Så säger Vergilius "*Supplex aris imponit honorem*" - "Supplikanten lägger hedern på altaret"; "hedern" betyder här "det offer, som länder till heder".

I det andra fallet väljer man följden i stället för den yttre orsaken, och detta

antingen i stället för den verkande orsaken — exempelvis "den bleka döden", ty döden gör människorna bleka, "den blinda vreden", ty vreden gör människorna blinda — eller i stället för syftet — exempelvis "Phyllis plockade mig kransar", då man sätter "kransar" i stället för "blommor" (Verg. Ecl. 10), eftersom blommorna plockas i avsikt att binda kransar av dem.

I tredje fallet sätter man en sak i stället för något som är förbundet därmed. Hit hör då man sätter det som innehåller i stället för dess innehåll, exempelvis "Rom" i stället för "romarna" eller "skålen" i stället för "vinet"; likaså kan man sätta ägaren i stället för det ägda; Ter. Heaut.: "Vad skall det bli av dig, som de långsamt förtär?" det vill säga, "vars ägodelar de förtär", eller som i Verg. *Æn. 2*: "*Iam proximus ardet Ucalegon*" - "Nu brinner vår granne Ucalegon", det vill säga "Ucalegons hus". Då man sätter anföraren i stället för soldaterna, exempelvis "kejsaren" i stället för "krigshären". Eller herren i stället för tjänaren, som i "*Nego me restitutum*" - "Jag nekar till att jag är gottgjord" som här betyder "att min klient är gottgjord". Liksom också när det avbildade sätts i stället för bilden, som "Jupiter" för den graverade bilden av Jupiter eller "Orfeus" för den målade eller skulpterade Orfeus.

I det fjärde fallet sätter man i stället egenskapen i stället för saken: Då man sätter innehållet i stället för det som innehåller, som "de bekröner vinet" i stället för "skålen". Eller bilden i stället för det avbildade, som "risknippet och yxan" i stället för "konsulsämbetet" eller "togan" i stället för "freden". Till detta hör också när "tiden" sätts i stället för en sak som hänger samman med denna tid, som i Philipp. 9: "denna tidens högfärd"; "O tider! O seder!" (In Catil.) Till detta modus brukar man också i allmänhet hänföra de fall då dygder och laster sätts i stället för personerna själva, som "konsten" för konstnären eller "överflödet" för en person som lever i överflöd.

I det femte fallet sätter man det föregående i stället för det efterföljande, exempelvis "de har levat" i stället för "de är döda", "de sitter till bords" i stället för "de äter".

I det sjätte fallet sätts tvärtom det efterföljande i stället för det föregående,

som "begravningen" för "döden".

De båda sistnämnda typerna kallas av en del för **metalepsis**.³⁸

Synekdoke är när det hela sätts för delen eller delen för det hela (**totum pro parte och pars pro toto**). Härtill hör sex olika sätt.

Det första sättet är när hela släktet (**genus**) sätts i stället för den särskilda arten (**species**), som i dessa Vergilius' ord: "Fågeln släppte rovet ur klorna ner i floden", där "fågeln" betyder "örnen". Liksom på samma ställe: "Det fyrfota djuret reste sig upp", det vill säga "hästen".

Det andra sättet är när arten sätts i stället för släktet, som "sunnanväder" eller "nordanväder" för all slags vind, "falernervin" för alla slags goda viner, "pilen" för alla slags vapen, "hymettisk honung" för alla sorters honung eller "ciliciskt ax" för alla sorters saffran.

Tredje sättet är när man brukar det hela, som består av både materia och form, för antingen materien eller formen, som hos evangelisten: "De hava tagit bort min Herre", det vill säga "min Herres Jesu kropp", och liknande.³⁹

Fjärde sättet är när materien eller formen sätts i stället för det hela. Det är alltså en formens synekdoke då man säger "en uppriktig själ" i betydelsen "en uppriktig människa". En materiens synekdoke får man då man använder "guld", "silver" eller "koppar" i stället för "pengar", "järnet" i stället för "svärdet", "säven" eller "röret" för herdepipan, som är gjord av säv eller rör. Samma trop brukas också när man säger "*Gemma bibere*", "Dricka ur pärlan", det vill säga dricka ur ett kärl som är besatt med pärlor och ädla stenar; "*Dormire ostro*", "sova på purpurnäckor", det vill säga på det som man färgat med purpur. Detta kallas vanligen **metonymia materiæ**.

Femte sättet är då det hela med alla dess delar sätts i stället för en av delarna. Verg.: "De har ätit upp all maten i Troja och druckit upp floden Xanthos." Så används också "världen" för "romarriket".

Sjätte sättet är när en av de ingående delarna tvärtom sätts i stället för det hela, som "ett löjligt och lustigt huvud" för "en löjlig och lustig människa", "bakstam" i stället för "skepp", "udd" för "svärd", "tak" för "hus".

Till det femte och sjätte sättet hör också då man sätter ental i stället för flertal, eller flertal i stället för ental eller ett bestämt antal i stället för ett obestämt, som: "Romaren segrade i striden" i stället för "romarna" (Liv.); "*Pulcra verecundo suffundens ora rubore*." (Ovid. 1 Met.) - "Överdragande sin fagra mun (det vill säga ansiktet) med rodnad."⁴⁰ "Man skulle kunna framföra sexhundra liknande exempel" (Cic. de Div.).

Ironi är en trop som betyder motsatsen till det man säger: "Det må du tro att folk bryr sig om." (Ter.); "Hör hit, min gode man!" Så säger man också "Penelope" om en otuktig kvinna och "Cato" om en oförståndig man.

³⁸ I de senare upplagorna ges denna term även på latin: *status translativus*.

³⁹ 1667 års upplagor ger ytterligare några exempel här.

⁴⁰ Detta exempel borde väl snarare ha anförts under "sjätte sättet".

Och det är alltså dessa som är de främsta troperna. [Många retoriker räknar dock också till denna avdelning sådana troper, som närmare besett är underarter av troper eller egenskaper hos troper, liksom sådana som rätteligen bör hänföras till grammatiken eller till de retoriska figurerna.]⁴¹

Tropernas underarter är **metalepsis**, **antonomasia** och **litotes**.

Metalepsis, på latin **transumptio** eller överföring, är då man sätter det föregående i stället för det efterföljande eller tvärtom. Och detta är alltså en art av den tidigare avhandlade metonymin. Metalepsis är emellertid också en egenskap hos troperna, som skall beskrivas nedan.

Antonomasia, på latin **pronominiatio**, är en slags synekdoke, som innebär att det som kännetecknar en enda person sätts i stället för det som kännetecknar många, eller tvärtom. I förra fallet säger man "Irus" i stället för "en fattig person", "Thersites" i stället för en vanskaplig, "Cato" i stället för en vis eller "Mæcenas" för en de lärdas skyddspatron. I senare fallet säger man "föräldrar" i stället för "fader", "en världsligt vis" i stället för "Aristoteles", "staden" i stället för "Rom", "poeten" i stället för "Homeros" eller "Vergilius", "aposteln" i stället för "Paulus". Hit kan man också föra **perifrasen** eller omskrivningen som inte, som de föregående, är omvändbar, som "det trojanska krigets beskrivare" i stället för "Homeros".

Litotes eller förminskning kallas på latin **extenuatio**, och detta är det fråga om när man säger "litet" och i stället menar "mycket". Härav framgår, att den också kan föras till synekdoke. Litotes finns i följande satser: "Jag försmår inte gåvan", som betyder "Jag tar gärna emot gåvan"; "Jag berömmar ingalunda", som betyder "Jag kritiserar och lastar".

Tropernas har också särskilda egenskaper som framför allt är av fyra slag.

Metalepsis är en trop där mycket sägs i ett enda ord, i vilket man från en innebörd går över till en annan, som i denna vers av Vergilius: "*Post aliquot mea regna videns mirabor aristas.*" - "Om några år skall jag se min egendom med förundran." Här står "*arista*", som är översta spetsen av axet, i stället för "ax", "ax" för "skördetiden", "skördetiden" för "året" och följaktligen "*arista*" för "året".

Allegoria är en trop där man fortsätter att bruka ett ord som har flera betydelser, som Verg.: "Tillslut bäckarna, gossar, ty ängarna är nog vattnade", som betyder "Upphör med att sjunga, för vi har redan hört nog". "Bergen ropa i barnsnöd. Vad månne väl födas? En råtta." (Horat.) Detta säger man om en stor förhoppning som får en löjlig och neslig utgång.

Katakres eller missbruk är när tropen liksom skär sig, som när ett ord alltför fritt överförs från sin egentliga till en främmande innebörd, till exempel "djup och vadställe" för havet. En liknande hårdhet finns också i följande ord:

⁴¹ Stycket finns endast i de båda upplagorna 1667 där det ersätter den sats som föregår det.

"De bygger en häst genom gudinnan Pallas' konst, så stor som ett berg." (Verg.); "En kort lilja" används hos Horatius för det som inte varar länge.

Hyperbol, överdrift, består i ett sådant förstärkande eller förminskande, att det övergår trovärdigheten. Sådana förstärkanden kan exempelvis vara "vitare än snö", "sötare än honung", "snabbare än ett östanväder" (Cicero, Ad Philippum, 2 etc.), och förminskanden exempelvis "senfärdigare än sköldpaddan", "mindre än intet".

Till troperna för man också i allmänhet, men knappast med rätta, följande sex sätt att förhåna någon: sarkasm, **diasyrm**, **charientism**, **asteism**, **mycterism** och **mimesis**.

Sarkasm är ett fientligt avhånande av en som redan är död eller snart skall dö, som: "Var hälsad, judarnas konung" (Matt. 27:1); "Gå nu och begabba tapperheten med högmodiga ord" (9 Æn. v. 634).

Diasyrm är ett icke-dödligt hån, som "En åsna på strängospel"; "Gåsen kacklar bland svanarna" (Verg. Ecl. 9); ["Han är bland sju vise mästare den åttonde."] ⁴²

Charientism har fått sitt namn av det behagliga och täcka. Det är ett skämt, som biter genom sitt behag, som när Davus undanbad sig "mjölkvarnen" (tukthuset, straffet). "Käre, låt mig bli förskonad." "Var nådig." ["Riv inte skinnet av gröten." "Det blir säkert bättre än vad boken säger."] ⁴³

Asteism är ett artigt skämt, exempelvis: "Den som inte hatar Bavius, älskar säkert dina verser, Mævius." (Verg.) Ty Bavius var en dålig poet och Mævius en ännu sämre.

Mycterism är när man fnyser ringaktande åt någon, ty det grekiska ordet "mychtér" betyder näsa. [Detta uttrycks mer med gester än med ord.] ⁴⁴

Mimesis är då man retsamt härmar en annans ord, såsom: "Jag visste väl, vart du syftade med detta ditt tal: 'Flickan är bortrövad; min moder har tagit henne som sin egen; hon hälsas som min syster.' Jag vill skilja henne från Thrasos och lämna henne tillbaka till hennes anhöriga." (Ter. Eun.)

Hit brukar man också föra sådana troper som snarare hör till grammatiken än till retoriken, och då antingen till etymologin, som **onomatopoeia** och **antiphrasis**, eller till syntaxen, som **hypallage**.

Onomatopoeia är inget annat än när orden härmar ljudet, som "*balare*", "bräka", "*grunnire*", "grymta", "*boare*", "böla", "*hinnire*", "gnägga".

Antiphrasis är när man använder ett ord i en annan bemärkelse än den vanliga. Så säger man till exempel: "Det kallas *bellum* (krig), men det är inte

⁴² Exemplet är tillfogat i den svenska översättningen 1732 och finns även i de båda senare översättningsupplagorna.

⁴³ Exempelen är tillfogade i den svenska översättningen 1732 och finns även i de båda senare översättningsupplagorna

⁴⁴ I 1667 års upplagor.

bellum (vackert)"; "*Parcæ*⁴⁵ kommer av *parcere*, skona, men de skonar dock ingen"; "*Lucus* (lund) kommer måhända av *lucere* (lysa), men lyser likväl inte".

Hypallage är när ordningen mellan orden förändras, som hos Cicero i hans tal Pro Marcello: "*Gladium vagina vacuum in urbe non vidimus*", i stället för "*vaginam gladio vacuum*" - "Vi har inte i staden sett ett tomt svärd", i stället för "en tom skida"; eller "*Bruttium ponto feriente corum*", som i rätt ordning heter "*Coro Bruttium pontum feriente*" (Seneca, Thyest.), det vill säga: "När västanvinden bröt in på havet vid det landet Bruttium" (eller Calabria, som det nu kallas) eller "När havet, som går in till Bruttium, stormade av västanvind."

Om schemata eller figurer

Talets **dignitas** eller värdighet beror också, för det andra, på dess **schemata** eller **figurer**. Figurer är språkliga utsmyckningar, genom vilka man, på annat sätt än genom förändring av betydelsen, avviker från det gängse sättet att tala till förmån för ett bättre.

Figurerna är av två typer och gäller dels orden, dels satserna.

Om ordfigurer

Ordfigurerna, eller **schemata verborum**, är av tre slag. Det första innebär i att man förtiger eller utelämnar ord, det andra av att man brukar överflödiga ord och det tredje består i andra förändringar av ordvalet.

Asyndeton och **ellips** innebär utelämnning av ord. Asyndeton består i utelämnande av bindeord: "Kasta skyndsamt eld på trojanernas skepp, lägg an, fatta årorna." (Verg.4 Æn.). Ellips är utelämnande av andra slags ord, som i 1 Æn.: "*Sed vos, qui tandem?*", där "*estis*" är utelämnat.

Polysyndeton och **pleonasm** innebär att man lägger till överflödiga ord. Polysyndeton är överflöd av bindeord. Cic.: "Mig både vördar han framför andra, och uppvaktar, och älskar." Pleonasm är överflöd på andra slags ord, som i Verg. 4 Æn.: "Detta tal har jag med egna öron hört."

De figurer som skapas genom andra förändringar i ordvalet består alla i upprepningar, antingen av samma ord eller liknande ord.

Figurer som upprepar samma ord

Antanaclasis kallas det då ett likaljudande eller på samma sätt stavat ord upprepas med annan innebörd, som i: "*Cur eam rem iam studiose curas, quæ multas*

⁴⁵ Parcerna eller ödesgudinnorna: Clotho, Atropos och Lachesis.

tibi dabit curas?" (Cornific.) - "Varför sörjer du redan så mycket över den saken, som skall ge dig så mycken sorg?"; "**Amari** iucundum est, si curetur, ne quid insit **amari**." (Idem.)⁴⁶ - "Det är ljuvt att älskas om man tillser, att intet bittert finns däri." Hit hör **ploke**, när ett ord på ena stället betyder personen eller saken, på det andra dennes eller dettas egenskaper, som i: "Fram till den dagen var Memmius en Memmius", vilket betyder "var han sig lik". Liksom i: "En apa är en apa, även om hon bär en gyllne kedja runt halsen."

Synonymi är när man sammanför många ord med samma innebörd, exempelvis "han gick bort", "han löpte sin kos", "undkom", "stack sig undan" (Cic. Cat. 2); "Jag lovar, går i borgen och försäkrar" (Phil. 4).

Exergasia är en samling av olika satser, som alla åsyftar detsamma, som då Cic. i Pro Ligario säger: "Men vad uträttade då detta ditt svärd, Tubero, i slaget vid Pharsalus? Vems sida genomstack din udd? Vilket syfte hade din krigsrustning? Vilken var din tanke? Vad ville dina ögon, och ditt sinnes häftighet? Vad syftade du till? Vad åstundade du?"

Anafor är en upprepning av ett och samma ord i början av satserna, som i Georg. 4: "Om dig, min såta maka, om dig sjöng han, då ni var allena på stranden, om dig sjöng han, då dagen uppgick, om dig sjöng han, då dagen ändades."

Epifor eller **epistrof** är när samma ord upprepas i slutet av satserna, som i: "*Pænos populos Rom. justitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit*", som betyder: "Romarna har överträffat karthagerna i rättrådighet, stridskonst och frikostighet" (Cornif.).

Om anafor och epifor används samtidigt kallas det **symploke**: "**Vem** har skipat lagen? **Rullus**. **Vem** har omintetgjort största delen av folkomröstningen? **Rullus**. **Vem** har haft högsta befälet vid den allmänna sammankomsten? Samme **Rullus**." (Cic. Agr. 2).

Epanalepsis är en upprepning av samma ord i början av ena satsen och i slutet av den följande, som i: "**Den som dricker för mycket, blir galen**, avstå därför från detta. Det är att behålla sitt förnuft, ty **den som dricker för mycket, blir galen**." (Ovid. Fast.).

Anadiplosis eller **fördubbling** är en upprepning av samma ord i slutet av ena satsen och i början av den följande, som i: "Se, uppgången är för Dioneättlingen Cæsar **stjärnan**, **stjärnan** av vilken säden må sig fröjda." (Verg. Ecl. 9).

Epanados är när man i nästa sats upprepar några ord som redan anförts i den föregående satsen, som i Ovid. Heroid. Epist.: "Demophon, du har låtit både **ord** och **segel** gå till väders; jag sörjer över, att **seglen** inte bådår återkomst, och **orden** inte trofasthet" som betyder "att du inte tänker komma tillbaka eller hålla ditt löfte."

Epizeuxis är när samma ord upprepas med någon häftighet, som i Verg. Ecl. 5: "Själva träden anropar **den guden, den guden** Menalcas." Cic. Verr. 7: "**Ve dig, ve dig**, säger jag, du eländiga stackare."

⁴⁶ Ordlek: *Amari* betyder alltså här 'vara älskad' och är samtidigt en böjningsform av 'bittert'.

Klimax eller en **stege**, där samma ord förbinder det lägre med det högre, som i: "Fliten har förvärvat Africanus **dygd**, **dygden heder**, **hedern** medtävlare." (Corn.)

Polyptoton är när samma ord upprepas i annat kasus eller med annan ändelse, som i Cic.: "*Pleni sunt omnes libri, plenæ sapientum voces, plena exemplorum vetustas.*" - "Uppfyllda är alla böcker, uppfyllt är de vises tal, fylld är ålderdomen (eller "forna tiders historia") av exempel." Verg. 4. Æn.: "*Littora littoribus contraria, fluctibus undas, imprecor, arma armis.*" - "Jag önskar att stränder må resa sig mot stränderna, havets vågor mot vågorna, vapen mot vapnen."

Figurer som upprepar liknande ord

Paregmenon sammanfogar sådana ord, av vilka det ena härstammar ur det andra, som Ovid.: "Du har en ogemen **flit** att **flitigt** studera både dag och natt." "Och du gynnar mitt **förstånd förståndigt.**"

Paronomasi eller **adnominatio**, **ordlikhet**, är då ordet, genom en liten förändring i det, ges en helt annan mening, exempelvis Sen. Ep. 27: "*Nunquam nimis dicitur, quod nunquam satis discitur.*" - "Det sägs aldrig för ofta som aldrig lärs in tillräckligt." Eller hos Cato, som Cicero säger i De Oratore, "*cum cui-dam dixisset, eamus deambulatum, ait ille: Quid opus est de? immo vero, inquit, quid opus est te?*" - "när han hade sagt till någon 'låt oss gå ut och gå', och denne säger 'vartill behövs de?'; 'må så vara', säger Cato, 'vartill behövs du?'"⁴⁷

Homoioptoton eller det som slutar lika, uppstår då flera ord med samma ändelse sammanställs, som i: "Est idem Verres, qui fuit semper, ut ad **audendum projectus**, sic **paratus ad audiendum.**" Det betyder: "Verres är densamme som han alltid har varit, **enveten** i sin **dristighet** och **förveten** i sin **nyfikenhet.**"

Homoioptoton eller **rim** uppstår när satser och perioder slutar med samma ljud, exempelvis Cic. In Manilian: "*Ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint; sed etiam venti tempestatesque obsecundarint.*" - "Medborgarna har tillsett att hans vilja blivit **gjord**, de förbundnas samförstånd har han vunnit vid sitt **bord**, styrt har han även fiendens **hord**, och vindarna och vågorna har lytt hans **ord.**"

Parechesis, **eko** eller **genljud**, uppkommer då en eller flera stavelser i ett ord upprepas i ett annat ord i samma sats eller period. Som i Plaut.: "*Palla pallorem incutit*", som betyder "manteln förorsakar blekhet", det vill säga, "gör mig sorgsen och bekymrad". Cic.: "*O fortunatam natam, me consule, Romam.*" - "O lyckofödda Rom, där jag blev konsul."

Om satsfigurer

⁴⁷ Det är prefixet *de* i *deambulatum* som Catos promenadkamrat tycker är onödigt.

Vissa av satsfigurerna syftar till att försköna talets **inventio**, andra dess **dispositio**. Vi skall först gå igenom dem som har att göra med inventio.

Prolepsis eller **occupatio** är då vi förekommer och i förtid framlägger skäl som vi tror att vår motpart vill anföra och förstör dem. Figuren består av två delar, **hypofor**, som framställer invändningen, och **anthypofor**, som svarar på den. Så finns till exempel invändningen i denna Didos vers hos Vergilius i Æn. 4: "Men stridens utgång hade varit oviss." Därefter följer anthypoforen: "Låt så vara, men för vem skulle jag frukta, när jag har föresatt mig att dö?"

Hypobol eller sådant man anför i efterhand liknar prolepsis. I denna figur anförs i korta avsnitt sådant, som kan sägas och påstås av motparten, med kortfattade svar på varje led. Cic. Pro Planc.: "Folket har dömt orätt: likväl har det dömt. Det hade icke så bort: men det har likväl kunnat. Jag tål det icke: ändå har många berömda och kloka medborgare fått tåla det."

Anakoinosis eller **communicatio**, hemställan eller rådslag, är då vi liksom rådfrågar motparten eller domarna om vad som bör eller hade bort göras. Cic. Pro Cæcinna: "Om de sammansvurna och beväpnade männen i dag, när du kommer till ditt hus, skulle utestänga dig inte bara från tröskeln och hustaket utan också från hallen och förmaket, så frågar jag dig, vad du då skulle göra?"

Paromologia eller **concessio**, bekännelse, är då man på ett listigt sätt går med på det motparten hävdar. Cic. Pro Ligar.: "Och således har du, Tubero, just vad en åklagare önskar sig, den anklagades uppenbara bekännelse; men likväl en sådan bekännelse etc".

Epitrof eller eftergift, när vi går med på en del av vad motparten säger för att bättre kunna försvara det övriga.⁴⁸ Verg. 7 Æn.: "Låt så vara (eller, det hjälps inte), fast vi inte kan stänga trojanerna ute från Latium så kan vi dock dra ut på tiden och se till att deras framgång låter vänta på sig."

Figurer som man använder då man vill förklara eller förstora något

Gnom eller **sentens** är ett allmänt uttalande om vad vi bör eftersträva eller undfly i våra handlingar. [Sådana talesätt finns på många ställen, exempelvis "Ont tal skadar goda seder." (Menand.); "Lättjan är djävulens örngott."]⁴⁹

Noëma är en anspelning på en sentens eller en sentens lämpad till en viss person. Sentensen kan exempelvis vara: "Inget klär en människa bättre än godhet och bevågenhet." Och noëma uppstår då Cicero på följande sätt tillämnar den på Cæsar i sitt tal Pro Ligar.: "Det finns inget större i din framgång eller berömligare i din natur än detta att du är god och bevågen mot många."

Merismos eller **distributio**, fördelning, är då vi uppdelar det hela i olika

⁴⁸ På latin heter även denna figur *concessio*.

⁴⁹ Tillagt i svenska översättningen 1732 och finns även i de senare översättningsupplagorna.

delar. Lycurgus säger hos Rutilius Lupus: "Alla lemmar i hans kropp är hemfallna åt odygd: öronen åt nyfiken lättfärdighet, händerna åt röveri, magen åt glupskhet, hans manliga delar, vilkas namn ärbarheten förbjuder oss att nämna, åt alla slags laster, och hans fot åt flykten. Ty ur detta kommer lasterna, eller snarare, han tycks hel och hållen ha sitt ursprung i lasterna."

Ætiologia eller **bevekande** är då man i sin beskrivning drar fram skäl och motiv för gärningen. Detta sker bäst genom **gradatio**, det vill säga trappstegsvis, som i denna vers av Ovidius: "Han såg henne, och då han sett henne fick han behag till henne, och eftersom han fattat behag till henne, så vann han henne också." Men ifall skälet är mera skenbart än sannfärdigt, så kallas det **color**, förskönande.

Diatyposis eller **avmålning** är när en sak framställs så klart och detaljerat som om man hade den för ögonen. På detta sätt beskriver Cicero i Orat. Milon. de rustningar som Milo och Clodius hade på sig, hur Milo satt i sin vagn med kappan på, och Clodius med sitt sällskap till häst, hur han red från gården och stred på en fördelaktig plats, med mera. Men om beskrivningen är enklare och blekare kallas den **hypotyposis**, som i denna vers av Vergilius: "Båda kom hastigt på fötterna och sträckte armarna i vädret, helt oförfärade." Man brukar allmänt anse diatyposis och hypotyposis som en och samma figur.

Icon eller **imago**, bild, är en liknelse som saknar både **protasis** och **apodosis**⁵⁰ och som framförs med hjälp av "lik", "liksom", "såsom", och liknande. Verg.: "Lik guden till ansikte och skuldror." Cicero in Vatinius: "Du har hastigt rusat fram som en orm ur sin håla, med bistra ögon, rak hals och uppblåst sinne."

Paradeigma eller **exemplum** är då någon gärning omtalas för att visa, att någon har handlat eller borde handla på liknande sätt, som i: "Det är fara värt, att Pompeius' och Cæsars split fördärvar republiken på samma sätt som Marius' och Sullas."

Parabel eller **comparatio**, liknelse, är då man, för att tydligare visa upp det man talar om, liknar detta vid sådant som har skett eller brukar ske antingen regelmässigt eller av tillfällighet. Verg. "Han utbrast i sådant rop och bölande som oxen som flyr från altaret när yxan inte har träffat honom rätt i huvudet."

Symbol eller **collatio**, jämförelse, är då vi jämför det väsentliga och typiska hos något med det väsentliga hos något annat, eller tillfälliga egenskaper med tillfälliga, så att man av denna sammanställning kan se, om de stämmer överens eller skiljer sig sinsemellan. Som då man jämför Alexander med Cæsar, olivträdet med vinträdet. Hit hör också **anomoiosis** eller **diafor**, det vill säga då man framhäver en olikhet eller skillnad, som i: "En ny anförare för krigshären är inte bättre än den gamle; för här är det inte som på rännarebanan, där den, som tar emot den brinnande facklan springer snabbare än den som lämnat den, efter-

⁵⁰ Första termen betyder 'det som ställer fram' och den andra 'återgivande' eller 'framställande genom definition eller förklaring'.

som en utmattad löpare lämnar facklan till en utvilad; en prövad anförare lämnar däremot över hären till en oprövad."

Paradiastol, på latin **sejunctio** eller söndring är då man skiljer på ord, som tycks ha samma innebörd. Som: "Han är inte klok utan listig." - "Dygden kan visserligen förtryckas, men aldrig undertryckas."

Antimetabol eller **commutatio** är när man skapar en motsatt innebörd genom att ändra ordningen mellan orden i satsen. [I Vossius' *Institutio Oratoriae* kallas denna figur *antimetathesis*.]⁵¹ Som: "Du samlar för att slösa och du slösar för att få samla."; "*Esse oportet, ut vivas, non vivere, ut edas.*" - "Du bör äta för att leva och inte leva för att äta."

Antites är ett uttryck som bygger på motsatser, som Verg.: "Kan jag inte beveka himlen, skall jag dock röra helvetet."

Oxymoron är när samma sak både påstås och förnekas. Ter.: "Om du är vis, så vet du sannerligen inte vad du vet", som betyder "tiger du med vad du vet". Cic.: "När de tiger, så ropar de."

Parechbasis eller en digression är då man tar upp något som ligger vid sidan av saken men dock länder saken till nytta. Cicero använder denna figur i *Orat. Pro Balbo*, då han lovprisar Pompeius.

Epanodos är då man går tillbaka till ämnet, som hos Cic.: "Men för att jag måtte komma tillbaka igen till det, som jag nu har kommit en smula bort ifrån."

Epiphonema eller **acclamatio** är då man i en sentens eller ett talesätt sammanfattar vad man omtalat och bevisat, och när detta följer av det som tidigare har sagts. Som Verg.: "Det är stort, att så vänja sig ända från barndomen."

Auxesis eller utökning är då man använder ord som överdriver sakens vikt, som när man säger "rysligt avskum" och "etterblåsa" om en ond kvinna, "illdåd" om ett litet misstag.

Tapeinosis eller **meiosis**, förminskning, är då man använder svagare ord än vad saken fordrar. Som när man säger "petat på" när någon har skadat en annan, "missgrepp" om illdåd, "bestämd" om en grym person.

Paralepsis, förbigående, är då man säger att man vill gå något förbi som man ändå nämner, som i Cic. *Pro Cluent.*: "Jag förbigår den första ogärning som hans onda lusta förorsakade, jag förbigår mågens många äktenskap, jag förbigår att dottern, genom moderns lättfärdighet, inte kunde gifta sig."

Incrementum är då man trappstegsvis når fram till sitt påstående: "Det är en otillåten handling att binda en romersk medborgare, ett brott att gissla honom, nästan fadermord att döda honom; och vad skall man då säga om att korsfästa honom?" (Cic.)

Perifras, omskrivning, är då man omskriver en sak med flera ord, som "den romerska vältalighetens fader" för Cicero, liksom också "gå att göra vad

⁵¹ Tillagt i svenska översättningen 1732 och finns också i de båda senare översättningsupplagorna.

naturen kräver" (Sall.).

Ekphonesis eller **exclamatio** är ett utrop, som uttrycker eller anger sinnesrörelse, pekar ut eller hänсыftar på något. Här kan man genom sitt sätt att uttala understryka sakens vikt. Som hos Cic. Pro Marc.: "O, vilken ovanlig nåd, som bör prisas med skrifter och äretecken!" Cic. In Pison.: "Vilken missgärning! Vilken ondska! Vilket fördärv!"

Apori eller **dubitatio**, tvekan, är då man säger att man är rådlös och inte vet vad man bör säga eller göra. Cic.: "Därför vet jag inte hur jag skall bete mig." Verg.: "Skall jag männe tala eller tiga?"

Epanothesis eller **correctio**, rättelse, är då man upphäver det tidigare sagda till förmån för något som passar bättre, Cic.: "Har ni inte hört vilken lag han tänkte påtvinga oss, om den ens kan kallas lag och inte hellre en olycka för staden och en sjukdom för republiken."

Aposiopes eller **reticentia**, förtigande, är då man avbryter sig så, att det knappt är möjligt att förstå vad man tänkte säga, Verg.: "Er skulle jag... [(det vill säga: ge igen och hämnas på)]⁵² men det är viktigare att nu stilla de stormande vågorna."

Sermocinatio är då orden läggs i den persons mun som man talar om, och sådant finner man i överflöd hos historieskrivare och poeter.

Prosopopeia är då man ger de stumma tingen röst och ord eller då man föreställer sig de döda talande, som om de vore i livet, eller de frånvarande, som om de vore närvarande. Som hos Cic. i Pro Cæl. när Appius Cæcus får förebrå Clodia för hennes lättfärdighet.

Erotema eller **interrogatio** är då man indirekt frågar om något, som hos Verg. i Ecl.: "Såg jag dig inte, din tjuvstryker, då du försåtligt fångade Damons bock?" [Direkt säger man ju detsamma genom: "Jag såg dig nog, din tjuvstryker" etc.]⁵³

Apostrof är då man vänder sig med sina ord till någon eller något annat än talets åhörare. Cic. Pro Mil.: "Er, albaniska högar och lundar, er kallar jag nu till vittnen." I. Æn.: "Du vishetens gudinna, säg mig orsaken."

Och därmed vare det nog om de figurer, som pryder inventio. Nu följer

Figurer som pryder dispositionen

Metabasis eller **transitio**, övergång, är att införa något i talet som gör det möjligt att övergå från det vi sagt till det som återstår. Cic.: "Hittills har jag talat om krigets art; nu vill jag med få ord beskriva dess storlek." Verg.: "Tills nu har jag

⁵² Parentesen tillfogad i svenska översättningen 1732 och finns även i de senare svenska upplagorna.

⁵³ Förklaringen tillagd i svenska översättningen 1732 och finns även i de senare svenska upplagorna.

skrivit om åkerbruk och om stjärnorna; nu skall jag sjunga om dig, o Bacchus."

Apodioxis eller **rejectio**, åsidosättande, är då något lämnas till annat tillfälle och sammanhang. Cic. Pro lege Man.: "Men om Lucullus skall jag tala vid annat tillfälle."

Revocatio, återhämtning, är då man återgår till ämnet sedan man utbrett sig för mycket om en sak. Som i: "Men varför tala mer om detta? En annan gång blir det bättre tid därtill."

Nu har vi alltså sett på troper och figurer [så mycket som en nybörjare kan behöva].⁵⁴

[Och nu vet vi alltså hur vi kan förskaffa vårt tal värdighet; se ovan bok IV kap. 8 § 8.]⁵⁵

Om compositio

[Såsom ovan har påpekats ingår i de allmänna reglerna för elocutio inte bara elegantia och dignitas utan även compositio, och det kvarstår alltså att ge några anvisningar om compositio.]⁵⁶

Compositio är det lämpliga sammansättandet av ord och satser. Hit hör **junktur**, **ordning**, **period** och **numerus**.

Junkturen eller sammanfogningen gör talet lent och mjukt eller klangfullt och storslaget. Här bör man ge akt på bokstävernas klang. [Av vokalerna är A den som ljuder starkast, därefter O, sedan U och sista platsen har I. Av konsonanterna ljuder de stumma minst, och av dessa allra minst de tunna, som bokstaven H, såvida inte luften släpps fram så att de inte blir så tunna. Av de halv-vokaliska har L ett mjukt, M ett fast, N ett torrt och surrande, R ett skarpt, S ett vattnigt, X ett knarrande ljud, och Z är det ljuvaste av dem.]⁵⁷

Vidare bör man se till att inte vokalmöten sker för ofta, att inte samma bokstav eller stavelse för ofta förekommer i början eller i slutet av orden samt att inte för många korta eller långa stavelser följer alltför tätt på varandra.

Ordo eller ordningen fordrar, att man inte placerar orden i oskön ordning i satsen, liksom att man inte, när talet växer, placerar det som är oviktigt framför det som är viktigare och värdefullare. Dessutom bör man se till, att den naturliga ordningen inte förtrycks, och alltså är det bättre att säga "män och kvinnor", "dag och natt", "uppgång och nedgång" än i omvänd ordning.

Period är, enligt Ciceros beskrivning, när språket är liksom inneslutet i en cirkel i vilken det löper omkring ända till dess att det stannar i en fullbordad mening. En period kan antingen vara enkel eller bestå av två, tre eller fyra delar,

⁵⁴ Tillägg i de båda upplagorna 1667, finns även i de svenska översättningarna.

⁵⁵ Endast i de båda upplagorna 1667. Hänvisningen är anpassad till den bok-, kapitel- och paragrafindelning som finns här.

⁵⁶ Endast i de båda upplagorna 1667.

⁵⁷ I upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

som denna i Pro Cæcinna: "Om djärvhet och skamlöshet så skulle gälla vid domstolar och inför lagen, som djärvheten gäller i vildmarken, så skulle Cæcinna nu, inför Æbutius' skamlöshet, icke mindre vika från sin rättmätiga sak än han vek för hans djärva överdåd då han angreps med väpnat våld." Perioden indelas i större delar, som på grekiska kallas **cola**, på latin **membra**, och i mindre, som grekerna kallar **commata**, romarna **incisa**. Här indelar man inte som hos grammatikerna utan så, att om comma överskrider sju stavelser kallas det colon, och om colon underskrider sju stavelser, kallas det comma.

Numerus är enligt Cicero, att skapa en lämplig ordning i talet utifrån versfötterna och den kvantitet de äger. Numerus är här av en helt annan art än den poetiska, som talaren skall vakta sig för. Numerus iakttar man noga i början av satsen [och använder där i första hand peoner, molosser, anapester samt bacchisk versfot]⁵⁸. Mitt i är numerus mindre viktigt [och där brukar man jamber och trokéer samt någon gång spondé]⁵⁹. I slutet har numerus emellertid sin viktigaste plats [och där använder man spondé föregången av creticus eller amphimærus, fyrstavig peon enligt Aristoteles' anvisningar samt dokmier och dubbeltrocéer].⁶⁰

Man bör jämka numerus enligt örats bedömning, och skärpa sitt omdöme genom att studera hur skickliga och berömda talare har gått till väga. Man skall inte vårdslösa detta, men också akta sig för att lägga alltför stor vikt därvid.

Om de tre stilarterna

Vad vi hittills har avhandlat har handlat om elocutio i allmänhet. Nu skall vi se hur elocutio varierar för olika typer av stoff.

Det finns tre stilar (**dicendi character** eller **dicendi genus**), nämligen **sublimis** eller den höga stilen, **humilis** eller den låga, samt **mediocris** eller mellanstilen.

Sublimis, det höga sättet att tala på, passar bäst för höga ting som Gud eller staten, och används särskilt om hjälteedåd och tragiska ämnen. Här ställer man på ett rikt och konstfullt sätt samman viktiga och höga ord, tar sina metaforer från höga ting och använder de figurer som är fulla av kraft, som utrop, prosopopeia och apostrof. Denna stilart är särskilt väl ägnad att uppväcka känslor.

Fel är det om stilen är svulstig eller uppblåst eller full av överdrifter. [Fel är det om språket är högre eller lägre än vad saken fordrar, likaså att använda ord eller bilder som inte passar in, liksom om talet inte låter bra och numerus inte har iakttagits med omsorg.]⁶¹

⁵⁸ I upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

⁵⁹ I upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

⁶⁰ I upplagorna 1652 t.o.m. 1667.

⁶¹ I de svenska översättningarna 1732, 1770 och 1830 står denna mening i stället för den föregående.

Humilis, den låga stilen, passar för låga ting och nöjer sig med ordens egentliga betydelse och vanliga metaforer, men även denna stilart fordrar dock skarpsinne och behag. Tankefigurer används här sällan, likaså avstår man från utförlighet, välljudande ord, rytmiska mönster, alltför utarbetad satsrytm och långa och konstfulla perioder. Denna stil använder man framför allt i brev och samtal och i filosofiska disputationer. Man måste dock tillse, att stilen inte blir platt och kraftlös.

Mediocris eller den mellersta stilen passar för medelmåttiga ting och är lägre än den höga men högre än den låga stilen. Här undviker man de ståtligaste figurerna, men också det enkla och låga sättet att uttrycka sig på. Här passar det bäst att jämföra lika med lika, olika med olika, händelser av likartat slag med varandra och dylikt.

Fel i denna stilart är om stilen vacklar och är osäker; det vill säga om man än höjer sig för högt från den låga stilarten, och än, i rädsla för det uppblåsta och högtravande, sjunker alltför djupt ned mot den.

Med detta har vi avslutat genomgången av elocutio. Nu kvarstår bara den sista huvuddelen av retoriken.

V. Om pronuntiatio

Pronuntiatio eller **actio** är läran om hur man anpassar sitt talande och sina gester till de tankar och ord man framför. Själva grunden för detta är **memoria**, varigenom man kraftfullt i minnet fäster de saker man funnit, ordnat och språkligt utformat.⁶²

Pronuntiatio består av två delar. Den ena gäller rösten, den andra kroppens rörelser. Efter den förra kallas denna del av retoriken pronuntiatio, efter den senare actio. Dessas verkan inom vältaligheten är så stor, att Demosthenes gav dem såväl första som andra och tredje platsen däri.⁶³

[Rösten skall vara tydlig och varierande, och framför allt bör man vinnlägga sig om att undvika monotoni. Man bör dessutom inte tala för snabbt utan med rätt hastighet. Rösten höjs eller sänks allt efter lokalen.

I exordium bör rösten först vara återhållen och sedan bli mäktigare. I narratio skall rösten vara klar och tydlig, i contentio skall den göras skarpare, och i peroratio skall den vara känslöfylld.

När man talar om höga ting skall rösten ha viss värdighet, då man talar om avskyvärda skall den vara upprörd. Man övertalar med en allvarlig röst och lovprisar med en storslagen. När man är vred använder man en upphetsad röst som ofta avbryts; när man beklagar skall rösten vara böjlig och sorgsen.

Kroppens hela hållning bör vara rak och upphöjd.

Ansiktsuttrycket skall anpassas till det man talar om och vara glatt, sorgset, bevekande, hotande, högdraget eller ödmjukt.

Man bör inte gestikulera med armarna om det inte är fråga om våldsamma känslor. Att slå sig för bröstet eller höften verkar teatraliskt.

Och detta må vara nog om den sista delen av retoriken.

Gudi allena äran.]⁶⁴

⁶² *Memoria* eller minneskonsten, som Vossius alltså inte tar upp, lärde ut metoder för att hålla det färdiga talet i minnet. Huvudregeln var att talaren skulle föreställa sig ett tempel eller ett palats i vilket han sedan, i andanom, skulle placera ut talets 'saker', i bildlig form, i rum efter rum i deras rätta ordning. För att komma ihåg talet hade han sedan bara att i tanken genomvandra filerna av rum och betrakta de 'minnessaker' han där hade uppställt.

⁶³ Trots denna värdering förbigås alltså dessa delar av retoriken i nästan alla upplagor.

⁶⁴ Endast i de båda upplagorna 1667.

Efterskrift

Gerhard Johannes Vossius⁶⁵ föddes utanför Heidelberg i Tyskland 1577 och studerade sedan bland annat i Dordrecht och Leiden. 1598 tog han magistergraden. Vossius kom att bli en lärd och berömd polyhistor, med vetenskapliga arbeten inom framför allt teologi, filosofi, historia, retorik och språkvetenskap. Han blev rektor i Dordrecht och *professor eloquentiae* i Leiden och erbjöds också en professur i historia vid universitetet i Cambridge, en tjänst som universitetsmyndigheterna i Leiden dock inte lät honom motta. 1630 utsågs han till *canonicus* i Canterbury, något som tydligen i första hand var en titulärpost, och 1633 blev han professor i historia i Amsterdam. Det sägs att han så väl använde sin tid till studier, att han aldrig tillät sig att samtala med någon längre än en kvart, likaså att han aldrig glömde någonting som han hade läst. 1649⁶⁶ påstås han ha dött mitt i sitt lärda arbete: han hade klättrat upp på en stege i biblioteket, men ett av dess steg gick av, och han fick hela hyllan med böckerna över sig.

*

Under livstiden ansågs Vossius alltså som en av de stora lärda, och hans arbeten lästes runt om i hela Europa. Vossius hade många personliga relationer med Sverige: 1625 hade den blivande professorn i Uppsala Johannes Loccenius studerat för honom i Leiden; senare studerade Johan Skyttes tre söner Johan, Bengt och Jakob för Vossius och såväl fadern som sönerna höll uppe kontakterna; Vossius hade därtill kontakter med Axel Oxenstierna, vars son Erik studerade i Amsterdam, och med svenske kungen Karl X Gustav. Vossius' son Isaac gick 1648 i svensk tjänst hos drottning Kristina.⁶⁷ En del av Vossius' lärda arbeten trycktes även i Sverige: grammatiken två gånger, syntaxen och prosodin vardera en gång, och dessutom en av de större retorikläroböckerna.⁶⁸

Men inget av Vossius' verk har satt större spår i det svenska utbildningssystemet än den lilla *Elementa rhetorica* från 1626⁶⁹ — kanske har ingen annan

⁶⁵ Namnet skrivs också någon gång Gerhard Johannis Vossius, vilket tycks vara det korrekta, eftersom fadern hette Johannes Vossius. Denna uppgift liksom de övriga i denna korta biografiska presentation är hämtade från Jöcher, C.G., *Allgemeines Gelehrten-Lexicon /.../. Vierter Theil* sp 1716-1720. Detta beror framför allt på att Vossius här passande framstår just som ett retoriskt *exemplum* på en hängiven lärd. Det finns dock en modern holländsk biografi, också översatt till engelska: Rademaker, C.S.M., *Life and Works of Gerardus Joannes Vossius (1577-1649)*, Assen 1981. Hos Rademaker ifrågasätts detta stilenliga slut på en lärd karriär: det står utom tvivel att Vossius dog av en infektion; a.a. s 343 f.

⁶⁶ Dödsåret hämtat från Rademaker; Jöcher har 1647.

⁶⁷ Rademaker, C.S.M., a.a. s 277 f.

⁶⁸ Se Collijn, I., *Sveriges bibliografi. 1600-talet* sp 988 f.

⁶⁹ Denna första upplaga, tryckt i Leiden (Lugduni Batavorum) finns tydligen bara i ett enda exemplar i Trinity College, Dublin; Rademaker, C.S.M., a.a. s 361.

lärobok någonsin gjort det. I tvåhundra år, från mitten av 1600-talet till mitten av 1800-talet, lärde de svenska skolgossarna retorikens grunder hos Vossius.

Vossius' *Elementa* står upptagen som lärobok redan i skolordningen 1649, det vill säga ett par år innan första trycket skedde i Sverige. I skolordningen anges det, att boken skulle utkomma i Strängnäs.⁷⁰ Första upplagan av boken i Sverige trycktes också där, men först 1652. Under loppet av 1600-talet följde sedan ytterligare tio upplagor, alla på latin.⁷¹ Under 1700-talet kom tio upplagor, varav tre på svenska⁷²: 'den svenske Vossius' såg dagens ljus 1732. Under 1800-talet kom ytterligare två latinska upplagor samt en på svenska.⁷³

Vossius' stjärna hade tydligen börjat dala i början av 1700-talet, men inte hos alla pedagoger. 1820 tog konrektorn i Västerås' skola, P.G. Reuterström, på sig uppgiften att skriva om Vossius' *Elementa rhetorica* i poetisk form på latinsk hexameter.⁷⁴ Denna 'poetiska Vossius' innehåller i sammandrag kapitlet om *elocutio* samt ett tillägg om några av de språkfigurer som traditionellt räknades till grammatiken. Tydligen har avsikten med versifikationen varit den, att det skulle bli lättare för eleverna att komma ihåg alla troper och figurer. I början kondenserar Reuterström texten hos Vossius och påminner om Vossius' längre förklaringar av olika stilgrepp genom att ta upp vissa nyckelord ur hans exempel. Men troligen var detta svårt att genomföra på vers: ungefär mitt i arbetet går han över till att ge korta regler på en versrad med ett antal exemplifieringar i de följande. Som prov anförs här två avsnitt. Det första gäller tropernas beskaffenheter:

*Durior impropriae est Catachresis abusio vocis
Vir gregis: ultorem promisi; pulchra minatus*

⁷⁰ *Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia*, II s 196 f.

⁷¹ Linköping 1664, Uppsala 1667 (två gånger, den ena upplagan sammanbunden med Vossius' *Latina grammatica*), Strängnäs 1674, Åbo 1684, Linköping 1685, Stockholm 1693, Viborg 1694, Stockholm 1697 och Strängnäs 1697; se Collijn, I, *Sveriges bibliografi. 1600-talet* sp 988 f.

⁷² På latin: Göteborg 1702, Stockholm 1707, Stockholm 1728, Stockholm 1738, Västerås 1751, Västerås 1768 och Västerås 1796. På svenska: Stockholm 1732, Västerås 1770 och Västerås 1790. Den anonyme svenske översättaren — textgestaltningen är densamma i alla tre upplagorna — har inte bara använt den gängse latinska versionen av Vossius, utan även plockat en del rader ur någon av Uppsalaupplagorna från 1667. Den svenska 1700-talstexten är ordrikare än de latinska versionerna och föreliggande översättning. Ett litet stilprov ur verkets första avdelning: "Rhetorican, som på Latin kallas Oratoria, (en mästerlig talekonst) hafwer sitt namn af Grekiska ordet rheo det är: jag talar mästerligt. Ty såsom Grammatican banar vägen till att wäl och rent tala; så lærer Rhetorican, att på ett lärdt, rikt och sirligt sätt utföra talet."

⁷³ På latin: Västerås 1813, Örebro 1836. På svenska: Örebro 1830. Den svenska versionen är en omtryck av de svenska 1700-talsupplagornas text.

⁷⁴ Detta arbete, *Rhetorica, quam olim prosaicum edidit Vossius sed nunc versificatam edit Reuterström [P.G.] Scholae Triv. Arosensis Conrector*, 1820, trycktes aldrig. Det finns i handskriftsavdelningen i GUB.

*Transcendit mediis gradibus Metalepsis ad altum
Hinc movet Euphrates bellum: Mirabar aristas
Extenuans augensve excedit Hyperbole verum
Astra ferit: pluma levius: volat ocyor Euro
Continuare tropos Allegoria adsolet: Absque
Et Cerere et Baccho Venus alget: Claudite rivos.*

Det andra är regeln och en del av exemplifieringen till *ecphonesis* eller *exclamatio*, utrop:

Concitat Ecphonesis et Exclamatio mentem
O Tempora! O mores! Catil. - O frustra mei suscepti laboris!
Cic. pro Milone.
/---/
O stultos Camillos Curios lucrior etque. in Pisone.

*

Vossius' lilla bok tycks inte ha spelat samma roll i andra europeiska länder som i Sverige, även om dess inflytande verkar ha varit ganska stort även i hemlandet Holland samt i England och i Tyskland, det vill säga i stater med reformerad kristendom.⁷⁵

Den danska nationalbibliografin⁷⁶ förtecknar ingen enda utgåva av *Elementa rhetorica*; de tyska bibliografierna tar bara upp ett enda holländskt tryck från 1818.⁷⁷ I engelska bibliografier har jag funnit två 1600-tals- och tre 1700-talsupplagor.⁷⁸ Rademaker kompletterar dock i sin Vossiusbiografi denna magra skörd: här finns från Holland åtta 1600-talsupplagor (av vilka två är översättningar till holländska), fyra 1700-talsupplagor och två 1800-talsupplagor; från England tre 1600-tals- och fem 1700-talsupplagor; från Tyskland sex 1600-talsupplagor och en 1700-talsupplaga.⁷⁹ Men det var alltså bara i Holland och i

⁷⁵ I katolska länder byggde grundundervisningen i retorik liksom tidigare på de jesuitiska elementarböckerna; se t.e.x. De Danville, F., "L'evolution de l'enseignement de la rhétorique au XVIIe siècle" i *XVIIe siècle*, 80-81, 1968 s 19-43.

⁷⁶ *Bibliotheca Danica 1482-1830*.

⁷⁷ Kollationerade är Breuer, D. & Kopsch, G., "Rhetoriklehrbücher des 16. bis 20. Jahrhunderts. Eine Bibliographie", i *Rhetorik. Beiträge zu ihrer Geschichte; Deutsche Drucke des Barock 1600-1720. Katalog des Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel /.../ samt Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1700-1910*, Bd. 153.

⁷⁸ I *The British Library. General Catalogue of Printed Books to 1975*, vol. 342 s 211 f förtecknas fyra tryck av *Elementa rhetorica* på latin, London respektive Cambridge 1663 samt London 1707 och 1724. I *Eighteenth-Century British Books. An Author Union Catalogue /.../*, vol. V, finns ytterligare ett tryck, London 1739.

⁷⁹ Rademaker, C.S.M., a.a. 361-363. De holländska: Leiden 1626, Leiden 1634, Amsterdam 1635, Middelburg 1640, Amsterdam 1646, 1648 (på holländska), 1655, 1678 (på holländska),

Sverige, som Vossius' *Elementa* översattes till nationalspråket.

*

Föreliggande utgåva innehåller alltså alla de lärdomar som genom de tvåhundra åren förmedlats till svenska elever under Vossius' namn. Tillökningar och utslutningar framgår av textredovisningen. De flesta ändringarna var förhållandevis små. Det gjordes egentligen bara en enda verkligt ingripande förändring i texten under denna långa tid.

Trots vad titelbladen påstår skedde den inte i de båda Uppsalaupplagorna 1667, som sägs vara utökade av Johann Sebastian Mitternacht (1613-79) i fråga om 'affekterna, *inventio*, behandlingen av särskilda *causæ* samt de retoriska figurerna', med hjälp av Vossius' större retorikhandböcker. Allt detta fanns nämligen med redan i första upplagan 1652, som alltså även denna ger den utökade textversionen: första upplagan av Mitternachts version hade utkommit i Leipzig 1651. Uppsalaupplagorna ger bara två smärre utökningar av själva lärostoffet, av vilka den ena gäller *status qualitatis* och den andra *pronuntiatio* och *actio*. Vossius' något stenstilsartade formuleringar har också gjorts en smula fylligare, och dessutom har boken fått mera luft genom att den indelats i böcker, kapitel och paragrafer. Men ändringarna när det gäller lärostoffet är alltså inte särskilt viktiga. Till Uppsalaupplagorna har dessutom fogats en 'demonstrationstext' som också förekommer i vissa av de senare upplagorna: en genomgång av en enda versrad av Beust, "*Sentit opem certe, sic modo certa fides*" som på inte mindre än 22 sidor varieras och amplifieras med hjälp av alla de troper och figurer som avhandlats i kapitlet om *elocutio*.⁸⁰ Det är möjligt att det bara är av denna text som Mitternachts utökning består; i varje fall påstås demonstrationen då den nästa gång förekommer, i upplagan Stockholm 1693, vara ett verk av Mitternacht.⁸¹

Den viktiga ändringen skedde i och med upplagan Strängnäs 1674. Då utrensades nämligen — utan att detta anges på något särskilt sätt — huvuddelen av kapitlet om *inventio*, dels, i den allmänna delen, all undervisning om hur talaren

1720, 1726, 1737, Leiden 1778, 1804 och 1818. De engelska: Aberdeen 1631, Cambridge 1663, London 1663, 1707, 1724 (två upplagor), 1730 och 1739. De tyska: Jena 1646, Leipzig 1651, Celle 1662, Altenburg 1666, Leipzig 1684 och Naumburg 1698 och 1702.

⁸⁰ Demonstrationen är pedagogiskt upplagd och alla figurernas benämningar anges. Tyvärr är texten oöversättlig, vilket är skälet till att den inte tagits med i denna utgåva.

⁸¹ På titelbladet till upplagan Stockholm 1693 står, som undertitel, "*Et usu figurarum M. Joh. Sebast. Mitternachts aucta*". Samma text finns också i upplagan Stockholm 1697. Om Johann Sebastian Mitternacht (1613-1679) kan man hos Jöcher inhämta, att han var en tysk lärdoms framför allt producerade sig inom teologi och språkvetenskap: det sägs också här att han 'författat [!] *Elementa rhetorices Vossianæ*', se Jöcher, C.G., a.a., *Dritter Theil*, sp 558. Någon jämförelse mellan 'urvossius' (första holländska upplagan) och den första svenska har jag här inte gjort. Frågan om Mitternachts andel i upplagorna av Vossius' *Elementa* är alltså inte utredd.

finner sina 'saker' med hjälp av *loci* och hela avsnittet om affekterna och hur talaren uppväcker dem, dels hela det långa avsnittet om *inventio* i synnerhet som behandlar de olika typerna av tal och deras utformning. Även i kapitlet om *dispositio* gjordes en rad smärre uteslutningar. Kapitlet om *elocutio* kvarstod i huvudsak intakt: det finns några uteslutningar vad gäller *compositio*, avsnitten om språkljuden samt om rytmiseringen av talet.

Från och med 1674 fram till den senaste upplagan, 1836, har *Elementa rhetorica* innehållit samma lärostoff. Visserligen fanns i den svenska översättningen 1732 (liksom de svenska upplagorna 1770, 1790 och 1830) några små lån från 1667 års upplagor och några nya exempel, men detta gällde hela tiden det lärostoff som etablerades 1674. Tilläggen innebar alltså inte att några av de 1674 utrensade kunskapsområdena aktualiserades.

*

Textändringarna berättar om hur skolretoriken förändrades under 1600-talet. I de första 1600-talsupplagorna gavs ett betydligt större utrymme åt *inventio* än åt *elocutio*, och även *dispositio* fick där en ganska fyllig behandling. 1667 års demonstrationsgenomgång av den latinska versraden i förhållande till alla konstgrepp inom *elocutio* tyder på en förskjutning av intresset till förmån för denna huvudavdelning inom retoriken. 1674 års uteslutningar innebar att *elocutio*, med läran om troper och figurer, fick den absoluta huvudvikten. När sedan demonstrationsgenomgången åter tillades (i upplagorna 1693, 1697, 1702 och 1707) innebar detta, för den som tog del av läroboken, att 'retorik' i huvudsak blev synonymt med *elocutio*.⁸²

Denna successiva omdefinition av vad 'retorik' egentligen innebar är ett allmän-europeiskt fenomen. Vändningen från *inventio* mot en allt större upptagenhet av *elocutio* har framhävts av många retorikhistoriker. Som Jørgen Fafner påpekat⁸³ kom det med Francis Bacon, med ramismen och framför allt med Descartes (1596-1650) en kraftig kritik mot retorikens anspråk på att kunna återge sanningar om sådant 'som finns i verkligheten'. Man drömde om ett vetenskaps-språk renat från allt vad retorik hette, som skulle kunna spegla verkligheten direkt och analysera den på matematiskt vis. Under 1600-talet föds, skriver Fafner, "tanken om det 'operationelle' sprog, det sprog som senere skulle blive grundlaget for hele den vestlige teknologi". Vetenskapen ville därför avsäga sig allt samröre med retoriken.

Inom diktkonsten, dit det retoriska arvet alltså förvisades, skedde samti-

⁸² I Reuterströms 'poetiska Vossius' finns bara troperna och figurerna, som här också fått sällskap med ytterligare några troper av grammatisk typ. Samma utveckling, att *inventio* krymptes och ersattes med fler regler om *elocutio*, är också tydlig i den jesuitiska skolretoriken; se t.ex. Chartier, R., Compère, J. och Julia, D., *L'education en France du XVIe au XVIIIe siècle* s 197 f.

⁸³ Fafner, J., *Tanke og tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa* s 229-234.

digt en annan förändring:

Ligesom det cartesianske logos-sprog bestod som ett redskap *sui generis*, der kunne benyttes til at benævne en i sig selv eksisterende og i sig selv 'erkendt' videnskabelig vikelighed, således kunne også det barokke pathosprog anskues som et fuldt uddannet og i sig selv hvilende arsenal af retoriske figurer, der var apriorisk tilordnet visse sjælelige holdninger, og som til enhver tid så at sige kunne 'benævne' særlige poetiske følelser, som man betegnede som affekter.

Dessa förändringar inom vetenskap och dikt drabbade dels retoriken som sådan, dels *inventio*, den retoriska metoden för kunskapssökande. Inom vetenskapen avfördes retoriken helt och hållet. Inom diktningen, där klassisk retorik fortfarande utgjorde grunden ända fram till romantiken, kom *inventio* ur bruk och ersattes med ett livaktigt intresse för den arsenal av språkfigurer, som innehölls i *elocutio*. Retoriken miste därigenom sin mest produktiva avdelning och blev till en stillära.⁸⁴

De ändringar som sker i de svensktryckta Vossiusupplagorna under 1600-talets lopp är alltså tidstypiska. Det man i detta sammanhang mest förundrar sig över är att den elementära skolretoriken ger så känsliga utslag på förändringar inom det kulturella och litterära systemet.

Nyckel till Vossius' citatexempel:

Cic. - Cicero

Cic. Agr. - Cicero, *Agricola*

Cic. Cat. - Cicero, *Oratio in Catilinam*

Cic. de Div.- Cicero, *De divinatione*

Cic. In Pison. - Cicero, *Oratio in Pisonem*

Cic. Pro Cluent. - Cicero, *Oratio pro Cluentio*

Cic. Pro Cæl. - Cicero, *Oratio pro Cælio*

Cic. Pro lege Man. - Cicero, *Oratio pro lege Manilia*

Cic. Pro Ligar. - Cicero, *Oratio pro Ligario*

Cic. Pro Marc. - Cicero, *Oratio pro Marcello*

Cic. Pro Mil. - Cicero, *Oratio pro Milone*

Cic. Pro Planc. - Cicero, *Oratio pro Plancio*

Cic. Verr. - Cicero, *Oratio in Verrem*

Corn.- Quintus Cornificus

Cornific.- Quintus Cornificus

⁸⁴ Fafner, J., a.a. s 301-305. Jag har själv kunnat konstatera att samma överföring av intresset från *inventio* till *elocutio* sker även inom brevretoriken; se Hansson, S., *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning* s 63.

Georg. - Vergilius, *Georgica*
Horat. - Horatius
In Catil. - Cicero, *Oratio in Catilinam*
Liv. - Livius
Menand. - Menandros
Orat. Milon - Cicero, *Oratio pro Milone*
Ovid. - Ovidius
Ovid. Fast. - Ovidius, *Fasti*
Ovid. Heroid. Epist. - Ovidius, *Heroides*
Ovid. Met. - Ovidius, *Metamorphoses*
Phil. - Cicero, de filippiska talen
Philipp. - Cicero, de filippiska talen
Plaut. - Plautus
Sall. - Sallustius
Seneca, Thyest. - Seneca, *Thyestes*
Ter. - Terentius
Ter. Eun. - Terentius, *Eunuchi*
Ter. Heaut. - Terentius, *Heauton timoroumenos* eller *Självplågaren*
Verg. - Vergilius
Verg. Ecl. - Vergilius, *Bucolica*
Verg. Æn. - Vergilius, *Eneiden*
Æn. - Vergilius, *Eneiden*

Litteratur

Bibliotheca Danica 1482-1830, København 1961-63.

Breuer, D. & Kopsch, G., "Rhetoriklehrbücher des 16. bis 20. Jahrhunderts. Eine Bibliographie", s 217-355 i *Rhetorik. Beiträge zu ihrer Geschichte in Deutschland vom 16.-20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1974.

The British Library. General Catalogue of Printed Books to 1975, vol. 342, London, München, New York, Paris 1986.

Chartier, R., Compère, J. och Julia, D., *L'education en France du XVIe au XVIIIe siècle*, Paris 1976.

Collijn, I., *Sveriges bibliografi. 1600-talet*, Uppsala 1942-46.

Deutsche Drucke des Barock 1600-1720. Katalog des Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel /.../, München, New York, London, Paris 1977 ff.

De Danville, F., "L'evolution de l'enseignement de la rhétorique au XVIIIe siècle", i *XVIIIe siècle*, 80-81, 1968.

Eighteenth-Century British Books. An Author Union Catalogue /.../ vol. V, Dawson 1981.

Fafner, J., *Tanke og tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa*, København 1982
Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums 1700-1910, Bd 153, München, New York, London, Paris 1986.

Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia, utgifna af P.E. Thyselius, II, Örebro 1841.

Hansson, S., *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning*, Göteborg 1988 (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 18).

Jöcher, C.G., *Allgemeines Gelehrten-Lexicon /.../. Dritter Theil*, Leipzig 1751; *Vierter Theil*, Leipzig 1751.

Linnström, H., *Svenskt boklexikon. Åren 1800-1830*, I-II, 2:a uppl., Uppsala 1961.

Rademaker, C.S.M., *Life and Works of Gerardus Joannes Vossius (1577-1649)*, Assen 1981

Rhetorica, quam olim prosaicam edidit Vossius sed nunc versificatam edit Reuterström [P.G.] Scholae Triv. Arosensis Conector, 1820 (i handskriftsavdelningen, GUB).

Databasen *Sveriges bibliografi 1700-1829*.

Upplagorna av *Elementa rhetorica* i Sverige:

Stregnesiæ 1652

Lincopiæ 1664

Upsaliæ 1667

Upsaliæ 1667 (sammanbunden med Vossius' *Latina Grammatica*)

Strengnesiæ 1674
Aboæ 1684
Lincopiæ 1685
Holmiæ 1693
Viborgi 1694
Holmiæ 1697
Strengnesiæ 1697
Gothoburgi 1702
Holmiæ 1707
Holmiæ 1728
Stockholm 1732 (svensk översättning)
Holmiæ 1738
Arosiæ 1751
Arosiæ 1768
Wästerås 1770 (svensk översättning)
Wästerås 1790 (svensk översättning)
Arosiæ 1796
Arosiæ 1816
Örebro 1830 (svensk översättning)
Orebroæ 1836